

AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ

TURİZM VE OTELCİLİK BÖLÜMÜ

LİSANS BİTİRME TEZİ

**Turizmin çeşitlendirilmesi kapsamında termal turizm potansiyelinin
değerlendirilmesi: Nahçıvan örneği**

Hazırlayan

Seid Oğuztürk

1417.03002

BAKÜ – 2018

AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
TURİZM VE OTELCİLİK BÖLÜMÜ

LİSANS BİTİRME TEZİ
TURİZMİN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ KAPSAMINDA TERMAL TURİZM
POTENSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: NAHÇIVAN ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Seid OĞUZTÜRK
1417.03002

Danışman
Abdulkerim Sadıqov

BAKÜ – 2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Kafedra “İqtisadiyyat və İşlətmə

TƏSDİQ EDİRƏM

“ ___ ” _____ 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ VERİLMİŞ TAPŞIRIQ

“Türk Dünyası İşlətmə” fakültəsinin Turizm və Otelçilik (Turizm ve Otelcilik)
ixtisası üzrə

təhsil alan tələbəsi

Oğuztürk Səid Sərvər

(adı, soyadı, atasının adı)

Diplom işinin rəhbəri

Sadiqov Abdulkerim Əkbər muellim

(adı, soyadı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi)

1. İşin mövzusu Turizmin Çeşitlendirilmesi Kapsamında Termal Turizm
Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Nahçıvan Örneği

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tərəfindən təsdiqlənsin

“ _____ ” _____ **2018 il** **No**

2. Tələbənin sona yetirdiyi işin kafedraya təhvil müddəti: 8 ay

3. İşin məzmunu və həcmi (izahı, hesabı və eksperimental hissəsi, yeni təhlilə ehtiyacı olan müəssisələr) Özet, Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm, Üçüncü bölüm, Sonuç, Kaynakça, Ek 1

4. Buraxılış işi üçün lazımi materiallar

Kaynakça

COOK, Petası, (2008), What is the Health and Medical Tourism, The University
Melbourn, Victorian

FERMANI, Maviş, SUAVI, Alipashaoglu, NAZMI Kozak, (2002), Genel Turizm
Bilgisi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE,

HATİCE, Seda Azakli, (2012), Institutional And Spatial Aspects Of Thermal
Tourism In Turkey; Middle East Technical University

“HOPE” , (2015), European hospital and healthcare federation

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2005), Türkiye’de Termal Turizm,
- CINL, Vladimir, DRVENKAR, Natasa, BANOZIÇ, Mario, (2013), Health Tourism Development in Continental Croatia
- COHEN, Alain, (2003), Hospital Cooperation: in Border Regions in Europe Practical Experiences – Perspectives. Free Movement and Cross- Border Cooperation in Europe: The Role of Hospitals & Practical Experiences in Hospitals. Luxembourg: Entente des Hospitaux Luxembourgeois,.
- DOĞANER, Suna , (2001), Türkiye Turizm Coğrafyası, Çant ay Kitabevi, 1.Baskı, İstanbul
- GÖÇMEN, Zeynep, (2008), Turizm Çeşitlendirilmesi Kapsamında İzmir’de Termal Turizm Tedavi Amaçlı Kullanımı Ve Ekonomik Değeri , Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ONUR, İçöz ,(2009), “Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Olanakları”, Journal of Yasar University, C:IV, No:14, 2009, S:13.
- İSBİL, Uğur, (2011), “SPA Nedir? Ne Demektir?” (Çevrimiçi)
- KOSTAK, Didem, (2007), Turizm Hareketleri (Türkiye Örneği Üzerinden Sağlık Turizmi), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KOZAK, Metin, (1993), Türkiyenin Turistik Arz Kapasitesi ve Turistik Arz ile ilgili Ekonomik Değişkenlerin Dış Turizm Talebi üzerine Etkisi, Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.

5. Buraxılış işi üzrə məsləhətçinin soyadı, adı, atasının adı, elmi adı və dərəcəsi (diplom işinin ona aid olan hissəsini göstərməklə)

Müəllim: Mirzəyeva Gülnar İsmayıl qızı

7. Buraxılış işinin təqdimi üzrə təqvim planı:

Sıra No	İşin hissələrinin adı	Qurtarma faizi (yerinə yetirilmə)	İşin yerinə yetirilməsi müddəti	
			plan üzrə	faktik

1. Bölüm (Ekim 2017 – Ocak 2018)
2. Bölüm (Şubat 2018 – Nisan 2018)
3. Bölüm (Mayıs 2018)

Buraxılış işinin rəhbəri _____
imza

Məsləhətçi _____
imza

Tapşırığı imza üçün qəbul etdim _____
(tələbənin imzası)

Tapşırığın qaytarılması tarixi “ _____ ” _____ 2018-ci il

Qeyd 1. Buraxılış işi üzrə verilmiş tapşırıq 2 nüsxədən ibarətdir. Nüsxənin biri tələbəyə verilir, ikincisi kafedrada qalır.

2. Hazırlanmış buraxılış işini tapşırıqla birlikdə tələbə DAK təqdim edir.

BURAXILIŞ İŞİNİN PLANI

ÖZET

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

- 1.1. TURİZMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ
- 1.2. TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ
- 1.3. TURİZM ÇEŞİTLERİ VE SAĞLIK TURİZMİ
- 1.4. SAĞLIK TURİZMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ
- 1.5. SAĞLIK TURİZMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
- 1.6. SAĞLIK TURİZMİNİN ÇEŞİTLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TURİZM POTANSİYELİ

- 2.1. AZERBAYCAN TURİZM POTANSİYELİ VE MEVCUT DURUMU
- 2.2. AZERBAYCANDA TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZM POTANSİYELİ VE NAHÇIVAN SAĞLIK TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- 3.1. AZERBAYCANDA SAĞLIK TURİZM POTANSİYELİ
- 3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ
- 3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI
- 3.4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

SONUÇ VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA VE EKLER

ÖZET

Azerbaycan'da yeterli sayıda şifalı kaynaklar bulunmaktadır. Ülke sağlık turizmi açısından uygun koşullara sahip olduğunu şifalı çamur petrolünün ve volkan çamurlarının olması göstermektedir.

Bu tez araştırmanın amacı sağlık turizminin bir kolu olan termal turizmin Azerbaycan'daki sorunlarını ortaya koymakta, potansiyelini belirlemekte ve bir sıra çözümler önermektedir. Dünya'da ve Azerbaycan'da, sağlık turizmi profilini inceleyerek karşılaştırılmış ve Nahçıvan örneği üzerinden sağlık turizminin gelişme imkanları araştırılmıştır. Araştırmada, ülkemizde insan sağlığı için gerekli olan olumlu doğal kaynakların mevcut durumu araştırılmış ve bu kapsamı esas alarak termal turizmin potansiyeli araştırılmıştır. Nahçıvanda sağlık turizm alanında faaliyet gösteren iki nitelikli termal turizm sanatoryumunda uygulama yapılmıştır. Mülakatdan çıkan sonuçlara göre Nahçıvanda faaliyet gösteren termal turizm tesislerinin mevcut durumu tespit edilmiş ve tesislerde bulunan sorunlara çözüm önerileri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sağlık Turizmi, Azerbaycan, Turizm Potansiyeli

İÇİNDEKİLER

TUTANAK	i
ÖZET	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.TURİZM KAVRAMI.....	2
1.2. TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	4
1.3. TURİZMİN ÇEŞİTLERİ VE SAĞLIK TURİZMİ.....	5
1.4. SAĞLIK TURİZMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ.....	7
1.5. SAĞLIK TURİZMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	8
1.5.1. Dünyada Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişimi	8
1.5.2. Azerbaycan'da Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişimi	11
1.6. SAĞLIK TURİZMİ ÇEŞİTLERİ.....	14
1.6.1. Medikal Turizm	14

1.6.2. Termal Turizm	18
1.6.3. SPA Wellness	20
1.6.4. Yaşlı ve Engelli Turizmi	21
1.6.5. Uzun Yaşam Köyleri	24

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCANDA TURİZM POTANSİYELİ

2.1. AZERBAYCAN TURİZM POTANSİYELİ VE MEVCUT DURUM	25
2.2. AZERBAYCAN'DA TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ.....	35
2.2.1. Tarihi ve Kültürel Çekicilikler.....	35
2.2.2. Doğal Çekicilikler.....	38
2.2.2.1. Dağcılık Turizmi (Alpinizm).....	40
2.2.2.2. Tabiatta Yürüyüş ve Tabiat Turları (Trekking).....	41
2.2.2.3. Avcılık.....	42
2.2.2.4. Deniz Turizmi	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZM POTANSİYELİ VE NAHÇIVAN SAĞLIK TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZM POTANSİYELİ.....	46
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	49
3.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI.....	49

3.4. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	50
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	54
KAYNAKÇA.....	56
Ekler	62

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Azerbaycan'a Gelen Turizm Geliri ve Turist Sayısı.....	34
Tablo 2: Av Hayvanları ve Avlanma Zamanları.....	43
Tablo 3: Sağlık tuizminin bölümleri.....	47
Tablo 4: Nahcivan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular.....	50
Tablo 5: Nahçıvan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular.....	51
Tablo 6: Nahçıvan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular.....	52
Tablo 7: Nahçıvan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular.....	53
Tablo 8: Sanatoryumlar.....	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dünya’da Sağlık Turizmi İle Uğraşan Ülkeler Haritası.....	11
Şekil 2: Gobustan’ın Genel Görünümü.....	32
Şekil 3: Bakünün genel görünümü.....	32
Şekil 4: İçeriŞehir.....	35
Şekil 5: Ateşgah.....	36

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB** :Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- S** : Sayfa
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- AIEST** : Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanlar Birliği
- UEMS** : Avrupa Tıp Uzmanlıkları Birliği
- ABMS** : Amerikan Tıp Uzmanlıkları Kurulu
- UNWTO** : Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü

GİRİŞ

Azerbaycan alternatif turizmde oldukça zengin kaynaklar bulunan bir ülkedir. Ekstra maliyet kitle turizmi ile karşılaştırdığımızda oldukça yüksek önemi olan Sağlık Turizmi de, Azerbaycan için değerlendirilmesi gerekli bir alternatif turizm kaynaklarından biri olarak verilmektedir. Sağlık turizminin önemli türlerinden biri de termal turizmdir. Termal turizm termal su banyosu, inhalasyon, içme gibi farklı çeşitde yöntemler bulunmaktadır. Bununla birlikte fizik tedavi, spor, iklim kürü, diyet, rehabilitasyon, psikoterapi vb. gibi destek tedavilerle yapılan tedavi uygulamalarında yaranan turizm hareketi olarak tanımlamak mümkündür. Bu uygulamaların yapıldığı merkezler Termal Kür Merkezi ve Kaplıca Tedavi Merkezi adlandırılmaktadır. Çalışmada Azerbaycan'ın büyük potansiyele sahip olan turizm sektörü ve bu başlık altında sağlık turizmi ele alınmaktadır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde turizmin kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Bu bölümde turizm tanımı, olumlu ve olumsuz yönleri, kavramsal çerçevesi, türleri, tarihsel gelişimine bakılmıştır.

İkinci bölümde çalışmanın temel konusunu oluşturan Azerbaycan turizmi ve Azerbaycan'da sağlık turizmi geniş kapsamlı açıklama yapılmıştır, sağlık turizmi kavramı, sağlık turizmin tarihi, sağlık turizmi çeşitlerinden bahsedilmiştir. Dünya'da ve Azerbaycan'da sağlık turizmi ve sağlık turizmi profiline bakılarak karşılaştırılmış ve Nahçıvan örneği üzerinden sağlık turizminin gelişme imkanları incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Nahçıvanda bulunan sanatoryumların uzmanlarına mulakat uygulaması yapılmış, işletmelerin durumları analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise araştırmada kazanmış olduğumuz bulgular ele alınarak, Azerbaycan sağlık turizmi ile alakalı çeşitli öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZMİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.TURİZM KAVRAMI

Turizm kavram en çok, XX yüzyıla bağlı modern olay gibi görünmesine karşın eski tarihlere dayanmaktadır. Yüzyıllardır insanlar oldukları, ikame ettikleri yerin dışına çıkarak başka bir yere seyahat etmiştir. Seyahet etme imkanı dinamik bir yapıdadır ve eskiden beri vardır. Milyonlarla insan günümüzde ikame ettikleri yerlerden kısmi süreliyiine başka alanlara seyahat etmektedirler. Bu seyahatin farklı amaçları ola bilir ve gittikleri yerde değişik dinlenme, eğlenme, spor ve benzeri bulunan olanaklardan yararlanma ve gittikleri yerde otel, tatil köyü, pansiyon vb. yerlerde konaklamakta, yeme-içme, eğlence tesislerinden yararlanma, kendi tercihleri doğrultusunda şehir içi, şehir dışı turlara katılarak bölgede bulunan alışveriş merkezlerinden yararlanma bilmektedir (Kozak, Ahıpaşaoğlu ve diğeri, 2002: 40).

Kozak'ın (2008) dediğine göre turizme dair pek çok tanım yapılmıştır. Buna bakmayarak; günümüzde kapsamlı bir tanım yapılmamıştır. “Turizm insanların kısmi seyahet ve konaklamalarından yaranan gereksinimlerin karşılanmasına yönelik, öznesini insanın oluşturduğu toplumsal nitelikli bir kavramdır”. Turizm sosyal kavramın bir alt bölümü olarak kabul edilmektedir. Turizm gelişme şartlarını, bilimi ve sonuçlarını, etkilerini, turistik olayların kapsamını, durumunu, bilimsel yollarla ekonomik ve toplumsal açıdan araştırarak, turistik aktiviteler arasında sonuç ve neden ilişkilerini bulmakta ve bu ilişkilerin temelini ortaya koymaktadır. Günümüzde turizm; coğrafi, ekonomi, antropoloji, tarih, rekreasyon vb. birçok kavramla ilişkili disiplinleri yakından ilgilendiği çok yönlü ve karmaşık bir olaydır. Bu yüzden farklı bilim dallarından kullanma zorunluluğu olmakta, bu da kavram karmaşası yaratmaktadır. Turizm deneyimlerinin ana temeli, genellikle rekreasyon ve boş zaman etkinliklerine odaklanmaktadır (Cooper et al, 2008: 8; İçöz ve diğeri, 2007; Newsom ve diğeri, 2007: 6).

Turizm aslında insanların rahatlayıp, eğlene bileceği her ortamda buluna bilir. Ancak turizmin tanımında insanların çalıştıkları ve yaşadıkları yerden başka yerlere seyahat etmeleri ve gittikleri yerde en azı bir gece konaklamaları söz konusu olmaktadır (Guzem yayınlar, 2016: 7).

Bahar ve Kozak (2005) dediğine göre ise “17. Yüzyıla kadar uzanan turizm teriminin kökeni “tour” sözcüğü olup ibranicede öğrenme araştırma sözcüğünü veren “torah” kelimesinden töremiştir”. İbraniler olağan dışı bir olay gördükleri zaman onu araştırması için gönderdikleri adama “turist”, yaptıkları eyleme ise turlama denmekteydi. Türkçe “seyyah” turist, “Turistik” turizmle ilgisi olan, “seyahat” turizm demek idi (İNT1).

Bu bütün açıklamalardan sonra “turizm” terim olarak 1980 yılında AİEST (Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanlar Birliği) tarafından yeniden geniş bir tanım düzenlenmiştir. Bu düzenlemeden sonra AİEST tarafından yapılan açıklamada turizm; “ insanların devamlı olarak ikamet ettikleri ilişkiler bütünü” şeklindedir. Bu terimi esas alarak konpre ve iş seyahetleri, kısa zamanlı seyahetler, büyük şehirlere kırsal kesimlerden yönelen her türlü seyahetler, sağlık turizmine dahil olan seyahetler turizm olayı içine dahil olmaktadır. Buna karşılık olarak uzun süreli konaklamalar ve iş arama, devamlı yerleşme maksadıyla yapılan seyahetler ve konaklamalar, günlük ihtiyaçların karşılanmasına yapılan qayri menkul seyahetler turizm kapsamının dışına düşmektedir (Kozak ve diğerleri, 2002: 40).

Yukarıda verilen turizmle ilgili tanımlar net bir şekilde açıklanamamasına karşı bazı önemli unsurları vurgulanmaktadır. Bu özelliklerin sıralanması kavramını oluşturan unsurların daha net bir şekilde açıklanmasını sağlanmıştır (Tekin ve Tellioglu, 2016: 489)

- Turizm, bir “seyahet” ve “hareket” olayıdır. Bu seyahet , bireylerin devamlı ikame ettikleri yerin dışında oluşmakta ve sürekli yaşama maksadını taşımamaktadır

- Turizm kavramı 2 esas unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar dinamik ve statik unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Statik unsurlar konaklama ve yardımcı unsurları içermektedir. Dinamik unsurlar ise ulaşım araçlarından yararlanmayı ve seyahat etmeyi kapsamaktadır. Turizm aktivitesinin gerçekleşmesi için yer değiştirmeyi sağlayan seyahat, esas koşuldur.
- Turizm faaliyetleri kapsamında tüketici olunması baş etmendir
- Turizmde seyahat kavramı, bireylerin kendi istek ve iradelerine bağlı olarak oluşmaktadır. Diğer bir tanım olarak, kişinin seyahat kararında tamamen bir “serbestlik” söz konusudur.
- Turizm, toplumsal ve ekonomik yönü olan bir olgudur. Bir taraftan toplumsal etkileşim yaratmakta, diğer yandan ülke ekonomisine katkı vermektedir

Turizm devamlı olarak büyümekte ve gelişmektedir. Bu durumda turizm kavramı bile devamlı gelişme ve güncellemesini korumaktadır.

1.2. TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Boş zamanının giderek artması geçmişe nazaran askeri, dini ve ticari maksad güden turizm insanların daima yaşadıkları yerin dışına çıkarak yaptıkları seyahat ve gittikleri alanlarda geçici olarak konaklamalardan yaranan ihtiyaçların karşılanması ile ilgili olan faaliyetlerdir. İnsanlar bütün tarih boyunca farklı nedenlerle seyahatler etmiştir. Ancak bugüne bakıldığında zaman ulaşım, sanayi ve haber verme teknolojilerin hızla gelişimi, bir kişiye düşen gelirin artması, insanların refah düzeyinin yükselmesine, insanların kullanabileceği seyahatden başka bir şekil almaya getirib çıkarmıştır (İNT4).

Konaklama sanayisinin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Milattan önce 3.000 yılında mısırlılar piramitleri ziyarete gelen kişilere yeme içme ve konaklama servis ve hizmeti sağlamakta idi. Eski roma dönemine bakıldığında seyahat edenleri konaklaya bilmeleri için rahipler tarafından işletmeye sunulan oteller olmuştur (Kantarıcı ve diğerleri, 1998: 11; Batman, 1990: 16).

Ortaçağ zamanında doğuda kervansarayların, batı kısmında ise hanların ağırladığı bilinmekte idi. 13. yüzyılın sonlarına yakın bulunmaktadır. Fransa ve İtalya devletlerinde hanlar kişilere göre özel işletme iken, kurumlar, kervansaraylar veya vakıflar tarafından bu yerlerde verilen konaklama hizmetlerini ticari maksatlı yapmakta idi. Doğu ülkelerinin sosyal, teknolojik ve ekonomik açıdan geriye doğru gitmesinin başlaması ve batı ülkelerinin hızla gelişmesi ile batı ülkelerinin konaklama işletmelerinde ileri doğru gitmesini sağlamıştır. Bu gelişmelere en iyi misal olarak 18. Yüzyılda İngilterenin hızla gelişimini göstermek mümkündür. Bu günümüze bakıldığında kullanılan “Hotel” kelimesi ilk defa İngilterede 1960 lardan kullanılmıştır. İngilteredeki hanları kendi evlerini seyyahlara açmaları idi. Burada han sahipleri, evinde ve sunduğu hizmetlerde değişiklik olmadan hizmet sunmakta idi (İNT5).

1.3. TURİZMİN ÇEŞİTLERİ VE SAĞLIK TURİZMİ

Turizm dünyada hızla gelişen, dinamik bir endüstriyle faaliyet olarak tanımlamak mümkündür. Turizm karmaşık yaklaşımları olan sosyal bir ürün olarak çok sayıda çeşitlere ayrılmaktadır. Turizm son derece aktif bir sektör olduğundan türleride son derece dinamik ve değişimli bir endüstri olduğunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, türlerininde sürekli olarak değişeceği ve yenileneceği açık bir meseledir. Albayrakın Kozak`dan aldığı bilgiye esas olarak turizm çeşitlerini, turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısına, kişilerin amaçlarına, kişilerin yaşlarına, kişilerin sosyo-ekonomik durumlarına ve ziyaret ettikleri yere göre sınıflandırılmaktadır. Buna esasen turizm faaliyetleri: (Albayrak, 2013: 49).

- Ziyaret ettikleri yere göre; iç ve dış
- Katılan kişilerin yaşına göre; üçüncü yaş turizmi, yetişkin, gençlik
- Katılan kişilerin sosyo-ekonomik durumuna; lüks turizm ve sosyal
- Katılan kişilerin sayısına göre; Bireysel, gurup ve kitle turizmi

- Katılan kişilerin amacına göre; gastronomi, inanç, kongre, kültür, sağlık, kırsal, rekreasyon, gençlik, 3. yaş turizmi vb başlık veya altbaşlık olarak çeşitlenmektedir.

Kültür Turizmi: Kültür turizminin tam bir tanımını yapmak oldukça zor bir durumdur. Kültür bir bölgenin ve ya toplumun sahip olduğu maddi ve manavi değerleri ile birlikte tarihi, ahlaki, felsefi, bilim, sanat, spor, teknik, eğitim, ekonomi, sanayi, sağlık, hukuki, turizm ve benzeri alanlardaki varlığının, etkinliklerinin ve süreçlerinin oluşturduğu bir bütün olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla kültür turizmi bir bölgenin veya ülkenin kültür ve sanatıyla doğrudan bağlantılıdır. Kültür turizminin kültürel miras turizmi, etnik turizmi, dark turizmi, etkinlik turizmi ve ipek yolu turizmi gibi çeşitleri vardır (Albayrak, 2013: 49).

Kongre Turizmi: Farklı-farklı kuruluşların, farklı konularda düzenlediği kongre, konferans, seminer vb. faaliyetlere gerek izleyici olarak, gerekse konuşmacı olarak katılanların gerçekleştirdiği turistik hareketler olarak ifade etmek mümkündür. Günümüzde her geçen gün teknoloji, bilim ve sanatta oluşan gelişmeler, ulaşım olanaklarının kolaylaşması insanların kongre turizmine olan ilgiyi giderek artırmaktadır (Albayrak, 2013: 85).

Kırsal Turizm: Esasını doğal kaynakların oluşturduğu kırsal alanlar, genellikle kendine uygun doğal ve kültürel yapısı olan, yaşamı geleneksel olarak biçimlendirildiği, kentle kıyasla daha az karmaşık ve daha az sorumluluğu bulunan, küçük ölçekli sanayilerin oluşturulduğu, kentden uzakda olmasına rağmen kentle ilişkisinin devam ettiği bölgelerdir. Kırsal turizm botanik turizmi, yayla turizmi, kamp ve karavan turizmi, kuş gözlemciliği turizmi ve mağara turizmi olarak çeşitlere ayrılmaktadır (Albayrak, 2013: 132).

Rekreasyonel turizm: Rekreasyon Latince “recreatio” sözcüğünden götürülmüş ve yeniden yapılanma anlamına gelmektedir. Rekreasyon, kişilerin boş zamanlarını kendi isdekleriye özgür bir şekilde gerçekleştirdikleri, daima

buldukları mekanlardan uzaklaşma, dinlenme, gezme-görme, hava değişimi, farklı deneyimler kazanma gibi değişik maksadla ev dışında veya içinde buldukları aktif veya pasif etkinlikleri ifade etmektedir (Albayrak, 2013: 176).

İnanç Turizmi: İnanç turizmi, insanların inançlarını gerçekleştirmek maksadıyla kutsal yerleri ziyaret etmek olarak ifade etmek mümkündür. Mesela Hristiyanların mukaddes buldukları bölgelere giderek günah çıkardıkları, Müslümanların namaz kılarak ve kutsal olarak kabul ettikleri yerleri ziyaret etmeleri gibidir (Albayrak, 2013: 230).

Gastronomi Turizmi: Gastronomi turizmi, yeni destinasyonlara ziyaret ederek, yeni kültürleri ve gelenekleri görmek, bilmedikleri veya merak ettikleri yöresel lezzetleri denemek, tanımak ve anlamak amacıyla seyahat etmek olarak tanımlamak mümkündür (Albayrak, 2013: 244).

Gençlik Turizmi: Gençlik turizmi, 15-25 yaş aralığında bulunan gençlerin, kamu ve özel organizasyonlarının sağladığı destek ve teşviklerden yararlanmakla bireysel veya grup şeklinde gerçekleştirdikleri konaklama ve seyahatlerden oluşan turistik faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür (Albayrak, 2013: 264).

Üçüncü Yaş turizmi: Çalışma hayatından çıkmış olan kişinin turistik hareketliliğe katılmasını gerek gören ve bu alanlardaki organizasyonları destekleyen turizm çeşiti olarak belirlenmektedir (Albayrak, 2013: 271).

1.4. SAĞLIK TURİZMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ

Dünyada turizm sektörünün gelişmesi ile insanların seyahat etme nedenleride değişmiş ve buna bağlı olarak dünyada birbirine bağlı olan birçok turizm çeşitleri ortaya çıkmıştır. Son yıllarda insanları seyahate doğru yönelten faktörlerden biride “sağlık”tır. Alternatif turizm türlerinden biri olarak sağlık turizminin gelişmesi için en önemli unsurlardan biri, insanların yüksek kalitede düşük maliyetli sağlık hizmetlerini istemektir. Sağlık turizmi, ikame ettikleri yerden seyahat ve sağlamlığını korumaya veya yeniden kazanmayı amaçlayan kişilerin

gerçekleştirdiği turizm türüdür. Albayrağın İçöz'den aldığı tanıma göre “Kendi yaşadığı yerden başka yerlere sağlık maksadıyla seyahat eden kişilerin oluşturduğu turizmdir” (Albayrak, 2013: 271).

Sağlık turizminin önemleri kısa olarak aşağıda gösterilmiştir (Hurriyet.com.tr):

- Kişilerin bedensel ve sinirsel yorgunluğunu gidermekte.
- Çalışanların işgücü verimliliğini artırmakta.
- Farklı-farklı hastalıkları iyileştirmekte.
- Ekonomik nitelik taşıyamayan yararlı varlıklara nitelik kazandırarak bu varlıkların var olduğu bölgede gelir artımı sağlamaktadır.
- Turistlerin yapacak olduğu harcamalarla sağlık için yararlı varlıkların buldukları alanlarda gelir artışı sağlamaktadır.
- Sağlık turizminin bütün yıl boyunca sürdürülebilmesini sağlamaktadır.

1.5. SAĞLIK TURİZMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sağlık turizminin tarihi geçmişlere dayanmaktadır. Bu turizm başlığı altında sağlık turizmini dünyada ve azerbaycanda tarihi gelişimi olarak inceleyeceğiz.

1.5.1. Dünyada Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişimi

Yaradılışları gereği insanlar kendi bilgilerine dayanarak işler yapmaktadır. Örnek olarak, parmak basarak ve ya biraz yukarıdan bağlayarak kanamayı durdurmaları gibi, burun kanamasında kafayı geriye eyme ve ya sıkması, ateşi olan çocuğu soyuk suya tutma gibi yollardan tedavi olarak kullanmışlardır. Daha sonra tabii tedavi yolları araştırmaya başlamış pek çok bitkinin yararlı ve zararlı etkisini keşfetmişler (Saturk, 2017: 2).

Sağlık turizmi yüzyıllara dayanmaktadır. Eski Yunanlar'da din ayinleri ve hastalar Şifa tanrısı Asklepios'um, Epidaurus'taki kutsal bolgesine ziyaret ederlerdi. Romada, hastalar turbede hamam sulari almaktaydı. 2000 yıldır ki, bu gelenek devam etmektedir. Zengin Avrupalılar'ın 18. yüzyıldan itibaren Almanya'dan Nil'e

açılan kaplıcaları 21. yüzyılda zenginlerin ve çaresizlerin nispeten düşük maliyetli jet seyahat sanayisini ötesine taşımıştır (Content, 2016: 85)

Aşağıda medikal turizminin renkli tarihi hakkında kısa bir alıntı vardır:

Sağlık turizm tarihi-Antik Çağ: Çoğu eski uygarlıklar mineral termal yayların ve kutsal tapınak banyolarının terapötik etkilerini tanır. Aşağıdakiler en eski uygarlıktan bazılarıdır (İNT6).

- (yaklaşık M.Ö.4000), en eski kaplıcaların yakınlığında en eski sağlık kompleksini inşa etdiler.
- Bronz Çağı'nda (M.Ö. 2000 yılı) İsviçrede olduğu söylenen bölgedeki tepe kabileleri, demirden zengin mineral kaynaklarda içme ve yüzme sırasında sağlığın faydalarını kabul etti
- Yunan tıbbi tanrısı Asclepius'a onuruna Rumlar, dünyanın ilk sağlık merkezlerinden biri Sumerler olan Asclepia Tapınakları'nı kurdu
- M.Ö. 300 yılına kadar, diğer terapötik tapınaklar Yunan etki alanı altında gelişti. Diğer tapınak kaplıcaları arasında Olimpiya'daki Zeus Tapınağı ve Delphi Tapınağı yer alıyordu
- Hindistan'da medikal turizm tarihi de yavaş yavaş yoga ve Ayurveda tıbbinin popüleritesi ile ortaya çıkıyordu. 5000 yıl kadar önce,
- Roma küresel bir güç haline geldiğinde, termal denilen birkaç sıcak su banyosu ve yaylaları ortaya çıktı ve seçkinler arasında popülerite kazandı.

Sağlık Turizm tarihi-Ortaçağ: Roma uygarlığının çöküşüyle Asya, sağlık gezginlerinin başlıca tıbbi turizm bölgesi olmaya devam etti (İNT6).

- Orta Çağ'daki Japonya'da, onsen denilen sıcak mineral yayları, şifa özellikleri nedeniyle ülke genelinde popülerleşti.
- Pek çok Erken İslam kültürü, MS 1248 yılında Mansuri Hastanesi Kahire'de inşa edildi ve o zaman dünyanın en büyük ve en gelişmiş hastanesi oldu.

Sğlık Turizm tarihi-Rönesans Dönemi: 14 - 17. yüzyıl Rönesans Dönemi, yalnızca Avrupa ve İngiltere'de sanat ve kültürün yeniden doğuşunu değil aynı zamanda medikal turizmin geliştiği bir dönemdi (İNT6).

- 1326 yılında Ville d'Eaux veya Waters Kasabası olarak bilinen bölgede demirden zengin kaplıcalar keşfedil. Bu kaplıcalar Avrupa'da ünlü oldu.
- 16. yüzyılda Avrupa zenginleri ve elitleri, Roma hamamlarını yeniden keşfedip, St. Mortiz, Ville d'Eaux, Baden Baden, Aachen ve Bath gibi kaplıcalarla turistik kasabalara akın etti
- Tıbbi Turizm tarihinde en dikkat çekici gezgin Michel Eyquem de Montaigne idi. Medikal turizm tarihinde ilk belgelenmiş spa rehberi hazırlanmasına yardımcı oldu.

Tıbbi Turizm Tarihi - Post-Rönesans Dönemi: Rönesans döneminin sonlarına doğru, Avrupa'daki aristokratlar şifa ve terapötik temizlik için Bath'a sürülmeye devam etti (İNT6).

- 1720'lerde Bath, kapalı bir kanalizasyon sistemi almak için İngiltere'de ilk şehir oldu ve birkaç yıl önce Londra'yı geride bıraktı.
- 18. ve 19. yüzyılda birçok Avrupalı ve Amerikalı, tüberküloz gibi çeşitli rahatsızlıkları tedavi etmeyi umarak kaplıcalarla ve sağlık çekimleriyle uzak bölgelere seyahat etmeye devam etti.

1900'lerden 1997'ye Sağlık Turizm Tarihi: Bu süre zamanında, ABD ve Avrupa yalnızca ticaret ve sanayi merkezleri ile birlikte sağlık dünyasının merkezi idi (İNT6).

- 1933 yılında Amerikan Tıp Uzmanlıkları Kurulu (ABMS) kuruldu.
- 1958 yılında Avrupa Tıp Uzmanlıkları Birliği (UEMS) kuruldu.
- 1960'lı yıllarda Hindistan, New Age hareketi ABD'de başladığında hâlâ tercih için bir varış noktası haline geldi.

1997'den 2001'e Sağlık Turizm Tarihi: 1997'deki Asya ekonomik krizi ve Asya parasının düşüşü (İNT6).

- 1997 yılında Joint Commission International'ın dünya çapında sağlık hizmet sunucularının ortaya çıkması nedeniyle uluslararası standartlara uygunluk açısından uluslararası sağlık kuruluşlarını kontrol etmek ve araştırmak üzere kurulmuştur.

2001'den 2006'ya Sağlık Turizm: 9/11 olaylarından ve Asya'daki inşaat patlamasından sonra medikal turizm, 2006'da Asya ve Latin Amerika'daki hedeflere seyahat eden yaklaşık 150.000 ABD vatandaşıyla birlikte muazzam büyümesini sürdürdü (İNT6).

2007 ve sonrası tıbbi turizm (Medikal turizm) tarihinde şimdiye kadarki en büyük medikal turist sayısı 2007'de 300.000'e yükseldi (İNT6).

Dünya'da sağlık turizmi ile uğraşan ülkeler şekil 1'de verilmektedir (Metin, 2010: 26).

Şekil 1: Dünya'da Sağlık Turizmi Ülkeleri

1.5.2. Azerbaycan'da Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişimi

Azerbaycan eşsiz güzelliklere sahip coğrafi alanı, jeopolitik ve iklim koşullarına sahip bir ülkedir. Cumhuriyetin toplam alanı 86,6 bin km²'dir. Bölgede 11 iklimden 9-zu bulunmaktadır. Bir sürü tıbbi, mineral ve termal yaylar, tıbbi çamurlar ve yağ bulunmaktadır (Bayramov ve diğerleri, 2018: 3).

Ulkemiz ılıman iklimi, güzelliklere sahip manzaraları, ormanları, dağlık alanları, nehirler ve şelaleleri ve.s gibi büyüleyici güzelliklerle dünya turizminde kendi

yerini tutmuştur. Burası hemde bol maden suyu kaynakları, şifalı palçıkları, Naftalan, tuz mağaraları ile sağlamlık turizminde zengin ağlara sahiptir. Sağlık turizmi insanların sağlamlığını koruması sorunlardan kurtulmak ve organizmalarını güçlendirmeye yardımcı olmaktadır. Dünyaca ünlü olan İlisu, Galaalti, Naftalan, Duzdağ, Darıdağ gibi sağlık alanları vardır. Esas alınarak söylemek gerekirse sağlık turizminin gelişimi için devlet gerekli ortamı yaratmaktadır. Bu yönde 2009-2018 yılları aralığında Azerbaycan`da kurortların gelişimi için devlet sağlık programlarının kabul edilmesi, 2011 yılı “Turizm yılı” olarak yapılması, 2002-2005 ve 2010-2014 yılları aralığında turizmin gelişimi için Devlet programı kabul etmiştir. Bütün bu yapılan gelişme programları turizmin gelişimine büyük etki etmektedir, aynı zamanda sağlık turizmi için uygun ortam oluşmuştur. Azerbaycanda sağlık turizminin gelişimi ile alakadar iklim deseninin var oluşu, çeşitli mineral ve termal sular, şifalı petrol ve vulkanik çamurlar ve.s gibi doğal alanlar vardır. Hele eski zamanlardan beri Azerbaycan`a gelen turistler buranın sağlık alanlarından yararlanıyordu. Azerbaycan’daki doğal Şifa kaynakları XIX yüzyılın ilk başlarından bu tarafa incelenmeye başlamıştır. 1920 yılına kadar bu kaynakları kullanmak pekde mümkün değildi, ama bu kaynaklardan sadece soylu kişiler, yüksek vazife sahiplerinin kullanmasına izin vardı. 1925-1930 yıllarında bu kaynakları derin bir şekilde araştırılmaya başlandı. Bazı tedavi alanlarında dinlenme ve sağlık amaçlı sanatoryumlar ve oteller inşası gerçekleşti. Bu alanlara misal olarak Azerbaycanda çalışan “Chinar Hotel & Spa Naftalan”, “Naftalan Hotelby Rixos”, “Garabag spa & resort”, “Kafkas Yengica thermal & spa”, “ İlisu”, “Uludağ”, “Galaalti”, “Duzdağ”, “Darıdağ Arsenli su” Masallı`daki “İstisu” sağlık ve dinlenme merkezleri dünyaca ünlü alanlara dönüşmüştür (Kerimova , 2017: 7).

Kullanışlı tabii alanı olan arazilerde sağlık turizminin gelişimine büyük önem vermektedirler. 2010-cu yılda dünyada sağlık turizminin kazandırdığı para 80 mlrd dolar olmuştur. Gelen yıl bu rakamın 100 mlrd dolar olacağı tahmin edilmektedir. Quluzadenin yaptığı açıklamaya uygun olarak “Azerbaycan kurort-sanatoriyalarına

esasen fizioterapia ve rehabilitasion maksadı ile turkiyeden hastalar gelmektedir”. Aynı zamanda Azerbaycan`dan hastaların Türkiye`nin kurortlarında tedavisini organize etmektedirler. Azerbaycan`da sağlık turizminin gelişimi için daha buyk imkanlar var. Ülkenin tabiatı, iklim farklılıkları turizminin bu kısmının gelişimi için alanlar vardır: “Burada esas alınarak Naftalan nefti, tuz madenleri, pacık vulkanları, bulaqlar ve mineral sular, termal kaynaklar üstünlük yapmaktadır. Son yıllarda bu alanın gelişimi için yeni kanunlar kabul etmektedir (Abdullayeva, 2018: 1).

Ruslan Guliyevin tanımına göre, Azerbaycan alternatif turizm türlerinin gelişimi için çok buyk potensiyalı bulunmaktadır. Ülkemizde sağlık turizminin gelişimi 2001 yılından başlamıştır ve bu yıllarda bu işler doğrultusunda az işler yapmamıştır. Buna rnek olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı desteği ile “Galaaltı” tıbbi dinlenme sanatoryumu Avrupa tarihi Termal Őehirler Assosiasiyasına dahil olmuştur (İNT4).

Azerbaycan`da sağlık turizminin gelişme tarihi aşağıdaki gibidir (ATUI, 2017: 112)

- Başlangıç (18.-19.Yüzyıl). İyleşdirme usullarında tabii ve iyleşdirici etkisinin araşdırılması .
- Girişimci (19.Yüzyıl). Ticari esaslı kuruluşların yaranması, kurortologiya terminin yaranması.
- SSCB (1917-1991) Kurort işi SSCB devletine dahil olarak, doğa devlet mülküne aid edildi ve sosyal kurort yaratıldı. Kurortologiya – elmi kabul edildi
- Geid (1992 yıldıan) Kurort sahelerinde ilişkinin değişimi, Pazar Őartlarının yeniden yaranması, kurort içine farklı baxış açısı.

Araştırmalar sonucunda Azerbaycan arazisinde 11 temel termal su alanlarına bölmek mümkündür. Bunlar Apşeron yarımadası, Büyük Kafkaz, Hazar bölgesi - Quba, Kr yaylası, küçük Kafkaz, lenkeran dağeteyi duzenliyi, Celilabad,

Şamakhı-Gobustan, Acinohur, Kür, İori çayları, ve Nahçıvan gibi termal turizm alanları bulunmuştur. Azerbaycan'da 1500'den fazla tabii ve termal su kaynağı, tedavi gücüne sahip olan 4 çamur vulkanı ve 1 uçucu yağ kaynağı var. Bu termal su kaynaklarından sadece 250 tenasi Nahçıvan'ın payına düşmektedir ki, bu suların her biri sofraya suyu gibi kullanılmaktadır. Buna misal olarak "Sirab", "Bademli", "Vayhır" ve.s gibi sular mevcuttur (Ahmadova, 2018: 121).

1.6. SAĞLIK TURİZMİ ÇEŞİTLERİ

Sağlık turizmi yaygın olmasına rağmen bugüne kadar bu düşünceyle ilgili bilim adamları ve uzmanlar üzerinde fikir birliği yoktur. Sağlıkla ilgili faaliyetlerden yola çıkılarak seyahat konuşurken, takip eden terimler çoğunlukla kullanılır ve çoğunlukla değiştirilebilir – sağlık turizmi, medikal turizmi, wellness turizmi, spa turizmi ve tıbbi sayahetler. Bazı araştırmacılar bu terimleri bağımsız turist kesimlerinin kavramları olarak görürler. Bu yolla, Cohen (2010)den alınan bilgiye göre, kısmen medikal tedavi ile sağlık gelişimi arasındaki sınır belirsizleştiği için kalıtsal ve sağlıklı turizm için 'tıbbi seyahat' adını kullandı. Bookmandan (2007, s.43) alınan bilgiye göre, 'tıpın kaplıca ve iyi hizmetlerde bile artan tecavüzün yansıtıldığını' iddia ederek 'tıbbi turizmi' kullanmayı tercih etmektedir (İNT8).

Vladimirin UNWTO'dan (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü) aldığı verilerine göre, 2012 yılında uluslararası turist sayısı bir milyara ulaştı ve bazı projeksiyonlar 2030 yılında 1.8 milyara yükseleceğini öngörüyor (Vladimir, 2018: 1054)

1.6.1. Medikal Turizm

Olgunun yeniliğinden dolayı, medikal turizm popüler bir tema değildir. Hem uluslararası hem de yerli turizm dallarından biridir. Uluslararasılaşmanın hızla yükselmesi ile birlikte turizmin yeni bir dalı haline gelmiştir. Kozmetik cerrahi ve çeşitli tıbbi durumlara çözüm arayışında seyahat etmek, sağlık hizmet sunucularına, yerel ekonomilere ve turizm endüstrisine faydalı olmaktadır (Viktoriiia, 2018: 7).

Sağlık yararları için yurtdışına seyahat bir kavram değil, Medikal turizmin tanınması ve popülaritesinin artmasından bu yana, evrensel olarak hiçbir birleşik bir tanım kabul edilmedi. Yayınlanmış araştırmanın kalitesi, raporlar, istatistikler ve makaleler bununla ilgili çeşitli girişimler yapılmıştır ve medikal turizm kavramını tanımlayabilecek bir kaç kavram bulunmuştur (Hope, 2018: 13).

Tıbbi tedavi almak amacıyla ülkenin dışına giden: acil turistler, sağlıklı yaşam turistleri, ülkelerine başvuran gurbetçiler, hastalar komşu bölgede en yakın bakıma gitmektedir (Hope, 2018: 13).

Medikal turizm, tıbbi bakım almak için seyahat etme eylemidir ve 3 tıbbi katagorisi vardır. Bunlar: Giden, gelen, İç (Hope, 2018: 13).

“Giden”, bir ülkede yaşayan insanlar kendi ülkelerinde olandan daha fazla bakım almak maksadıyla başka ülkeye giden kişilerdir. “Gelen”, başka ülkelerden bakım almak maksadıyla gelen kişilerdir. "Yurtiçi Medikal Turizm", bir ülkede yaşayan insanların başka bir şehre, bölgeye seyahat etme eylemidir (Hope, 2018: 13).

Bazı araştırmacılar sağlık turizmi ile medikal turizm arasında bir fark olmadığını iddia eder ama farklı terminlerden oluşmaktadır. Sağlık turizmi- Bireyin bakım ve iyileştirme çabaları için kendi yerel çerçevesi dışında organize ettiği zihinsel ve bedensel sağlık seyahettir. Medikal turizm- Bireyin doğal sağlık bakım organizasyonlarından kenarda tıbbi müdahalelerle bireyin sağlığının iyileştirilmesi (Lunt ve diğerleri, 2018: 7).

Medikal turizm, insanların tedavi ve cerrahi müdahale maksadıyla denizaşırı seyahatlerindeki yüksek hızlı artışla birge bir niş olarak ortaya çıkmıştır ve dünya geneline bakıldığında hızla bir gelişme göstermektedir. Özellikle buldukları ülkelerinde, kendi ülkelerinde tedavi masraflarının yanı sıra tedavi yada operasyon için uzun bekleme sıralarında bekleme zorunda olan kişiler bu seyahat türüne gittikçe artan oranda katılmaktadırlar. Medikal turizmin neredeyse tüm açıklamalarında, tüm reklamlarında ameliyyat ve turizm arasındaki etki vurgulanmaktadır. Ama, özellikle amelyatdan sonraki iyileşme dönemlerinde

hastaların turizmin tabii unsurlarından ne derecede yararlandığına bakılmalıdır. Bu açıklama eşliğinde medikal turizm esasen tatil ve dinlenme turizmi ile birleştirilmesi medikal ziyaretçiler için bir çekicilik unsuru olacaktır (İçöz, 2008: 2264).

Medical turizmde farklı tedavi şekilleri vardır ve bunlardan bazıları insanlar tarafından tamda ortaya çıkmamıştır. Tıbbi turizme katılma kararında da önemli bir faktörü temsil etmektedir. Hastaların medikal turizm gezileri sırasında takip ettiği en yaygın yöntemler elektif kozmetik cerrahi, diş hekimi, organ nakli, kalp cerrahisi ve ortopedik cerrahi. Bununla birlikte, çeşitli temel tedavilerden farklı türdeki geleneksel ve alternatif tedavilere kadar geniş bir hizmet yelpazesi tıbbi turizm yoluyla elde edilebilir. Üreme hamlesi ve doğurgan dış kaynak kullanımı, vekil hamilelik, in vitro fertilizasyon ve diğer destekli üreme teknolojisi yöntemleri için yurtdışına seyahat etme uygulaması olarak popülerite kazanmaktadır (İNT9).

Medical turizmin bazı tedavi türleri aşağıda vardır (Lunt ve diğerleri, 2018: 11)

- Kozmetik cerrahi (göğüs, yüz, liposuction)
- Dişhekimliği (kozmetik ve rekonstrüksiyon)
- Kardiyoloji / kalp cerrahisi (by-pass, kapak replasmanı)
- Ortopedik cerrahi (kalça replasmanı, cilt yenileme, diz protezi, eklem cerrahisi)
- Bariatrik cerrahi (gastrik by-pass, gastrik bantlama)
- Doğurganlık / üreme sistemi (IVF, cinsiyet değiştirme)
- Organ, hücre ve doku transplantasyonu (organ transplantasyonu; kök hücre)
- Göz ameliyatı
- Teşhis ve kontroller.

Medical turizm, 1930 yılında bu yana gelişmiştir ve ABD ve Avrupa ülkelerinde büyük popülerite kazanmıştır. 1983 yılından bu yana sağlıklı yaşam insanların

önceliği haline gelmiştir ve tahminlere göre medical turizm 2022 yılına kadar en iyi turizm türü olacaktır (Fistanian, 2017: 10).

Medical turizmde pay almak isteyen ve bu yönde faaliyetlerine ağırlık veren bazı ülkelerde verilen Medikal Turizm hizmetleri (Albayrak, 2013: 114):

Hindistan: her yıl gitdikçe medikal maksadı ile gelen turistlerin sayısı artmaktadır bunlar esas olarak kalp ve nöroloji hastalıkları, kanser, çocuk hastalıkları ve organ nakline yöneliktir

Polonya: Polonya özellikle Avrupa birliği üyesi olarak Avrupalı hastalara daha çok hizmet vermektedir.

Malezya: Malezya 2000 li yıllardan medikal turizm faaliyeti veren bu ülke islamik yapısı nedeniyle daha çok Araplı hastalara hizmet vermektedir.

Karayipler: Karayiplerde yurtdışından gelen turistler için çeşitli tedavi yöntemleri vardır ki, bunlar, plastik cerrahi amelyat, kardiyoloji, göz amelyatları, kanser tedavi, diyalaz, bağımlılık programları ve yaşlı bakım programları.

Medical turizm sağlık turizm başlığı altında büyük bir geçmişe sahiptir. Bazı etkenler vardırki sağlık turizminin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur (İçöz, 2017: 2266).

- Medical turizminin gelişmesini sağlayan en büyük etken fiyat farklılıklarıdır. Özellikle karmaşık cerrahi amelyatlarda büyük fiyat farklılığı vardır. Örnek olarak, kalbi delik bir çocuğun amelyatı için ABD`de 70.000 Dollar istedikleri halde Hindisanda 4.400 Dollardır.
- Fiyat farkının yanında döviz farklılığıda vardır. Medical turizm konusunda destinasyon ülkelerden birindeki ülke parasının değer kazanması ve ya kaybetmesidir.
- Zengin bati ülkelerinde ve Özellikle ABD`de sağlık hizmetlerin kamu hizmetden çıkıp özel sektörlere geçmesi ile sağlık hizmetlerinde artış talebe ve ülke ekonomisine olan zarar ortaya çıkmıştır. Özellikle, sağlık

hizmetlerinin özelleştirilmeye başlamasıyla birlikte rekabet ortamının güçlenmesine neden olmuştur.

- Batı ülkelerinde uzun süreli sıra bekleme mecburiyeti hastaları başka seçenek seçmeye zorlamıştır. Örnek olarak, bir batı ülkesinde bir amelyat için en azından 18 ay beklemesi gerektiği halde aynı amelyatı Hindistanda 10 gün beklemesi yetdiği halde hasta tercihini az olana yapmaktadır.
- Medikal turizmini etkileyen bazı faktörlerden kürtaj ve cinsiyet değişimi gibi amelyatların bazı ülkeler tarafından yasaklanmaktadır.
- Medical turizmin değişik türlerinden biri “ulus-ötesi emeklilik” tir. Başka ülkelerde olan yaşlılar için bakım merkezleri bu türdeki turistleri çekmektedir.
- Medical turizm konusunda gezinti ve sağlamlılık için olan seyahatler tur operatorların karının ortaya girmesi ile kolaylaşmış ve gelişmiştir.

1.6.2. Termal Turizm

Termal su banyosunda, içmede ve çamur banyosunda kullanmak gibi farklı çeşitdeki yolların yanında fizik tedavi, piskoterapi, egzersiz gibi tedavilerin birleştirilmesi yolu ile yapılan tedavi uygulamaların ile birlikte eğlence ve rekreasyon maksadlı kullanımı ile yaranan turizm şeklidir (İNT10).

Termalizm termal su kullanımı ile hastalık tedavisi anlamına gelmektedir. Termalizmde tıbbi, social sanatoria, sıhhi idari, sığınma evleri, maden suları ile terapötik bitki kullanımı, termal gaz ve deniz çamuru kullanılarak iyileştirilmektedir (Azaklı, 2016: 30).

İnsan sağlıklı yaşamasına her zaman önem vermiştir gelişmiş bölgelerde; insanlar bozulmamış doğal çevre, ona uygun iklim, uygun üst ve alt yapı, güneş, etkin sosyokültürel çevre hareketleri, sıcak mineral suların şifa verici özellikleri ile birlikte doktor denetiminden, başka destek tedavilerinden kullanarak eğlence-spor, dinlenme gibi faaliyetlerle insan sağlığını ön safhaya taşıyan, hastalıkları

tedavi ve rehabilite etmek, zinde kalmak amacıyla buldukları yerden uygun olan termal tesislere yol alan ve yararlanan kişilerdir (Özbek, 2018: 32).

Yer yuzunde termal kaplıcalara olan talebin artması ile birlikte rekabet ortamının yaranması ve bu ortama karşı her kaplıca kendine uygun hizmetlerin geliştirilmesine getirib çıkarmıştır. Uluslararası beklentilerin karşılanabilmesi için termal sağlık alanlarında aşağıdaki özellikler aranmaktadır (Azklı, 2012: 32) :

- Uygun fiziki altyapı
- Termal suyun fiziksel ve kimyasal özelliklerinin belirtilmesi
- Transfer ve ulaşım koşullarının sağlanması
- Eğitimli uzman fizyoterapist, hekim, hemşire veb. gibi çalışanların yeterli olması
- Eğitimli yardımcı sağlık çalışanının bulunması
- Son model tıbbi teknoloji
- Ekonomik ve fiziki bakımdan kolay ulaşılabilen sağlık hizmeti sunulabiliyor olması
- Değişik şekilde fiziksel aktivite ve spor alternatiflerinin veriliyor olması
- Temel konvansiyonel imkanlarının olması
- Tesisin doğal termal su alanının (havuzunun) olması
- Yeterli teknolojik bilgiye uygun hizmet sunumu
- Yurt dışı sağlık sigortaların ülkelere özgün beklentilerine uygun olarak gerekli anlaşmaların yapılması.

Yeryüzünden yer altına sızılarak doğal sıcaklığı ile ısınarak, belirli katmanlarda toplanarak jeotermal alanları oluştururlar. Jeotermal su kaynakları çıktıkları alanlarda yer yüzüne çıkış şekli, sıcaklık, çıktıkları coğrafi alan, kullanım şekillerine göre isim alırlar (kaynarca, gayzer,ve.s) (Özberk, 2011: 2).

Termal turizme katılmak isteyen turistler genellikle üst ve orta gelir düzeyine sahip, farklı öğrenim düzeyi ve her yaşdan, sağlığına kavuşmak isteyen ve ya sağlığı olduğu halde bunu daha iyi yapmak isteyen kişilerdir. Yaşamımızın bu

keşmekeşli devrinde şehir stresinden uzaklaşmak ve yoğun iş yaşamından bir anlık kurtulmak isteyen kişiler SPA`ların çoğaldığı bir zamanda daha çok dinlenme alanı gibi tercih edilmektedir (Albayrak, 2013: 115).

Termal turizmin bazı özellikleri aşağıdakilerdir (Albayrak, 2013: 115):

- Termal turizm insanların rahatlığı, kendilerini iyi hissetmek ve tıbbi müdahale almadan tedavisi için gerçekleştirilen turizm türüdür.
- Termal turizm hem sağlığı hemde hasda olan turistlere hizmet etmektedir
- Termal turizm insan sağlığını korumak yanında dinlendirme olanağında tanır
- Termal turizm uzmanlığın gerekli olduğu bir turizm türüdür. Termal tesislerde gerekse doktorlar, fizyoterapist hemşireler ve masaj elemanlarının olması gerekmektedir
- Termal turizm yüksek gelir getiren bir turizm türüdür
- Termal alanlara gelen turistlerin kalış süreleri diğer turizm türüne bakıldığında daha uzundur
- Termal turizm diğer turizm tesisleri ile kıyasda daha maliyetlidir. Çünkü hem yeme içme, eğlenme, dinlenme gibi hizmetlerin yanında termal turizme aid olan faaliyetleride sunmaktadır.
- Termal turizm bölge ve ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Termal ve mineral suların dinlenme ve sağlık maksadı ile kullanımı insan tarihi kadar eskidir. Yapılan arkeoloji araştırmalar sonucunda termal sular bronz çağından bu yana Mısırlılar, Persler, Romalılar, Türkler ve hatta Vikinkler tarafından 5000 yıldır dinlenme ve sağlık maksadı ile kullanılmaktadır (Sağlık turizmi, 2018: 26).

1.6.3. SPA Wellness

Sağlıklı yaşam bilincini geliştirme, yeni ve tedarukde olan tedavi şekillerine hızla ulaşmak giderek kolaylaşmaktadır. Dünya nüfuzu giderek sağlıklı kalmanın peşinde koşuyor, sağlıklı kalmak sadece fiziksel değil psikolojik olarakda

“Formda” kalmak anlamını taşımaktadır. Avrupalılar bir taraftan bakıldığında medeniyetlerini Romalılara borcludur. Roma askerleri bir taraftan Avrupa’yı işgal etmekte bir taraftanda termal alanlar gibi büyüleyici alanları keşf ederek burada sanatoryumlar inşa etmektedir (İNT11).

"Spa" terimi, Salus per Aquam isimli Latince deyiimiyle türemiştir; bu, bazı hastalıklara iyileştirme umuduyla insanlar sıcak ya da soğuk kaynaklara dolaşmak için kullanılan antik dönemde su ile sağlık demektir. Modern zamanlarda bile, suyun terapötik özelliği çeşitli sağlık bozukluklarını tedavi etmek için kullanılmaktadır. Uluslararası Spa Derneği, Spa'yı "zihin, beden ve ruhu canlandıran çeşitli profesyonel hizmetler aracılığıyla genel olarak refaha adanmış yerler" olarak tanımladı (İNT12).

Literaturkelimesinin açılışı “Balneoloji” hastalıkların tedavisinde maden sularından kullanılması gibi. Bu faaliyetlerin olduğu tesislerde birden fazla tanımı vardır ki ,“spa” teriminin manası mineral yayların kullanıldığı bir tesis olarak ifade edilir içme ve yahud banyo için ve “Tatil” kelimesinden farklı bir anlam taşımaktadır. Spa resorslarının gelişmesinde Turk etkisinde büyük önemi vardır ki istila zamanında tesisler yeniden geliştirildi ve inşa edildi. Bu tatil alanlarından bazıları Ruminyadadır ki şimdi bile turistleri çekmek için kullanılmaktadır. 150 yıllık Osmanlı döneminde en esas olan noktalardan bir tanesi olmuştur. SPA turizmi sağlık ve medikal turizm arasındaki sınırdadır ikisindedir bağıdır bir çok tedavi şekilleri vardır (Alina-Cerasela, 2015: 2 00).

1.6.4. Yaşlı ve Engelli Turizmi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunlarından biri haline gelen 600 üzeri yaş düzeyinin hızla artışıdır. Evlilikte olan sorunlar doğum oranını aşağı düşmesine ve genç nüfuzun giderek azalması yaşam süresinin giderek azalması nüfuzun ortalama yaşlanmasına getirib çıkarmıştır. Yapılan araştırmalara göre 2025 yılında AB ülkelerinde 60 yaş üzeri insanlar 20 yaşın altındaki nüfuzu

aşacaktır. Dünya oranının en hızlı yaşlanan ülkeleri en fazla yaşlılığı olan ülkeler Japonya ve Kuzey Avrupa ülkelerinde görünmektedir (Tontuş, 2017: 25).

Yaşlı nüfuzu gelenek ve göreneklere göre değişmektedir. Her yörenin kendine uygun yöreleri vardır ve bu yörelere uygun olarak yaşlı nüfuzun çokluğu ve azlığı vardır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfuzu giderek artmakdayken gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde bu nüfuz azlık yaratmaktadır yer yüzünde bölge olarak en fazla Avrupa ve Amerika kısmındadır (Öztürk, 2015:1).

2050 Yılında Birleşmiş milletlerin tahminine göre 2 milyar yaşlı olacağı beklenmektedir. Bu da her 5 kişiden birinin 60 yaşın üzerinde ve her 6 kişiden birinin 65 yaşında yada daha yaşlı olacağı anlamına gelmektedir. Yaşlı nüfuzun 0 ile 14 yaş arasındaki çocuk nüfuzunun üzerinde olması dünyada bir ilk olacaktır (Tooman ve diğerleri, 2016: 7).

Yaşlı nüfuzunun hızla büyümesi iki katlı yaşlanma sürecinden kaynaklanmaktadır:

(Tooman ve diğerleri, 2016: 7)

- 2.Dünya savaşından sonraki zamanda nesiller önceki nesillerden daha az çocuk sahibi oldular.
- Tıptaki gelişme ve daha iyi tedavi şekillerinin bulunması insan ömrünün uzamasına ve yaşlı nüfuzun gelişmesine getirib çıkarmıştır.

Yaşlılar geniş anlamı vardır ve kişileri yaşlılar kategorisine vere bilmek için kişinin yaşına uygun kategori verilmelidir. Kişinin yaşı ile ilgili farklı düşünceler bulunmaktadır. Sniadekin (2006) dediğine göre “ Yaşlı vatandaşlar gurubu 60 ile başlar ve bazı alt kategorilere ayrılır”. 55 – 64 emeklilik öncesi ve erken emektir, 65 – 74 emekli, 75 – 84 eski emekli veya da yetişkin emekli, 85 ve üstü yaşlıdır (Snaidek, 2006: 103).

Yaşlı kategorisine dahil olan kişilerin bazı ortak özellikleri bulunmaktadır:

(Aguiar ve diğerleri, 2012: 38)

- Daha çok zaman esnekliğindedirler ve ekonomik açıdan emeklidirler.
- Tıbbi bakımdan sağlık ve zindelik kaybı yaşaya bilir
- Sosyal bakımdan, çoğunun sorumlulukları yoktur; Nene ve Dede olabilirler.
- Kültürel bakımdan eski gelenek ve göreneklere uymaktadırlar.

Engelli turizmi Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun verdiği açıklamaya göre “Doğuşdan ve ya sonradan bir kaza ve ya hastalık sonucu sosyal, ruhsal, zihinsel, duygusal ve bedensel yeteneklerini farklı derecelerde itirmesi sebebiyle normal yaşamın verdiği taleblere uyamama durumu olup, bakım, danışmanlık, rehabilitasyon ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir” (İNT 13).

Engelilik insan yaratılışı ile birlikte başlamış yoğunluk ise teknoloji ve nüfuzun artması ile birlikte hızla gelişmiştir. Bazı yerlere uygun olarak engelli bireylere bakış açısı (çok tanrılı dinlerde) tanrının engelli olan bireyin ailesine verdiği ceza olarak görmektedir. Bu sebepten engelli kişilere yardım etmenin tanrının qazabını çekeceklerine inandıklarından engelli kişileri kıyıda köşede ölüme burakılmıştır (Öztürk, 2011: 18).

Temel bir insan talebi olan turizm her kes tarafından erişilebilir olmalıdır. Turizm faaliyetlerine katılmak suretiyle dinlenme, eğlenme, yaşadığı yerlerden başka yerleri gezmesi, görmesi engelli olsun, yada olmasın her kesin hakkıdır ve engelli insanlar tarafından fiziksel ve ruhsal durumlarını ortadan kaldıran düzenlemeler yapılmalıdır (Yıldız ve diğerleri, 2017: 64).

Genel anlam olarak erişilebilirlik engelli kişilerle engelli olmayan kişilerin eşit seviyede fiziksel çevreye, iletişim ve bilgi teknolojilerine, ulaşım olanaklarına ulaşılmasını ifade eder. Turizm açısından erişilebilirlik, “Avrupa Erişilebilir Turizm Ağı” turizmin erişilebilirliğini şu şekilde ifade etmektedir: Erişilebilir bilgi, engelli turistlerin bulunduğu destinasyonda erişilebilirlik bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Erişilebilir ulaşım, deniz, kara ve hava ulaşımının her kes

tarafından erişilebilir olması, Erişilebilir altyapı, Destinasyonlarda engellilerin sunulan hizmet ve aktivitelere katılabilir nitelikde yapılmalıdır, Erişilebilir hizmet, Hareket engeli, kısmen veya tamamen görmeme ve işitme engellilerinin yanı sıra çocuklar ve öğrenme güçlüğü çeken yetişkinlerin ihtiyaç duyulduğu desteğin verilmesi ve turizm için gerektiğinde yetiştirilmesidir (İNT15).

1.6.5. Uzun Yaşam Köyleri

Bu köylerin amaçları, sağlıklı ve ya medikal turizm bakımından ayrı bir sağlık konsepti ve tam başka bir hizmet anlayışı ile birlikte uluslararası bir marka oluşturmaktır. “LONGE-AGE Village” konsepti, doğa içinde oluşturulmuş. “LONG-AGE Institute”in başlıca amaçlarından bir kaçı: yaşla ilgili olan hücrel değişiklik, hastalık düzeyine varmadan önlemler almayı ve bu işler doğrultusunda yaşamsal günlük aktivitelerini geliştirmeyi öğreten doğu tıbbi felsefesinin bakış açısı ve uygulamaları ile insanların yaşam ömrünün uzatılmasına ve yaşlanmayı geciktirmesine yapılan hareketlerdir (Karasu, 2009: 1).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCANDA TURİZM POTANSİYELİ

2.1. AZERBAYCAN TURİZM POTANSİYELİ VE MEVCUT DURUM

Modern dünyada turizm sahəsi her bir ölkə için en önde giden ve gelişmiş alanlardan biri haline gelmektedir. Azerbaycan`dada bu sahənin gelişimine büyük önem verilmektedir. Turizm bilindiği gibi artık tüm dünyada ünlü ve kazançlı sahelerden biridir ve geniş ve hızlı bir şekilde gelişen sektör haline gelmiştir. Turizm sektörünün devamlı olarak gelişmesi ve genişlenmesi bu sektörü Sosyal-İktisadi kısımda esas başlıklı güç haline getirmiştir. Bu, kendisinin yeni işdiham olanaklarının yaratılması, turizmle alakalı binaların ve altyapılarının yaratılmasını göstermektedir (Emirova, 2016: 1).

1954 yılında Birleşmiş Milletler turizm sözü üzerinde fikir mübadelesi yaptılar. Toplantıda “Turizm” kelimesinin ve onun uluslararası mahiyeti, sosyal ve ekonomik önemi üzerinde durulmuştur. Yine BM 1963-cü yılda geçirilen Roma konfrasında “turist” kavramının somut bir kavram verilmesi için bir girişimde bulunuldu. Kuşkusuz ki bu konferansda turizme somut tanım vere bilmediler. Ama şu anda turizm sosyoekonomik bir omurga bölgesi olduğundan farklı-farklı bölümlerde geliştiği için farklı edebiyatlar ortaya çıkmıştır. Bu tanımların hazırlanmasında Azerbaycan alimlerinde katkısı vardır. Bunlardan E.M,Hacıyevin, B,Ə,Bilalovun, S,T,Yeqanlının, C,A,Məmmədovun ve başkalarını belirtilebilir. Bilalova göre “turizm” kelimesinin açılışını şu şekilde tanımlanabilir: “Turizm Fransız sözü olmakla manası fiziki kişilerin zamanla bulunacakları ülkede (yerde) para harcayıcı faaliyetlerde bulunmamak şartı ile dinlenme, sağlık, tanıma, tarihi gelenek görenekləri öğrenme, biznes, spor ve din maksadı ile daima yaşadıkları yerden kenara çıkmaktır. Modern zamanlarda turizm ekonomisi kendisine bütün ölkelerde büyük yer tutmuştur. Bir çok ölkə pazarında büyük yer tutarak neft hasılatı ve avtomobil pazarı ile rakebete girmiştir. Turizm devletde işdiham olanaklarıda yaratarak yaşam düzeyini kaldırmıştır. Zengin milli-medeni

irsi, tarihi alanları, ormanları, dağlık alanları ve diğer alanları ile Azerbaycan'da turizmde kendi yerini tutmuştur. Azerbaycan'da artık her 8 işçiden 1 tanesinin turizm alanında çalışması ve aynı zamanda yüksek maaş düzeyi ile seçilmesi onun üsdün düzeyleri olarak saymak mümkündür (Hüseynov ve diğerleri, 2007: 7).

Ülkemizin hayvanlar alemi de oldukça zengindir. Azerbaycan arazisinde 67 tür reptili ve ampifi, 97 tür balık, 357 tür kuş, 97 tür memeli, 1 tür deyirmiağız ve 15 binden fazla onurgasız hayvan çeşidi bulunmaktadır. Azerbaycan Respublikasının “Kırmızı Kitabı” na 108 tür hayvan dahil edilmişti ve bunlardan 36 çeşit kuş, 5 tür balık, 14 tür memeli, 40 tür haşerat dahil edilmiştir. Bunlardan leopar, ceylan, Kafkas dağ keçisi, geyik, muflon, ayı vb. çeşitlere nadir bulunan doğa incileri ile populerliğini yaratmıştır (İNT17).

Dünya ülkelerinin kültürlerinde yayılan “The Culture Trip” makalelerinde Azerbaycan hakkında silsileli makaleler yayınlanmıştır. Makalelerde ülkemizin turistik destinasyonları hakkında geniş bilgi verilmektedir. Sam Bedfordan makalesine göre Azerbaycan tabiatı, başkent Bakünün simvolu olarak tanınan “Kız Kulesi”, “Alov Kuleleri”, Ateşgah mabedi hakkında geniş konuşmuştur. Yazar Azerbaycanda turistlerin dikkatini çekmek için yeteri kadar turistik alanların ve altyapının olduğunu vurgulamaktadır. “Azerbaycana gelmek için 11 sebep” adlı makalesinde Bakü'nün tarihi alanları, eski binalar ve yeni yapılmış binalar hakkında geniş bilgi verilmiştir. Dünyanın büyük şehirlerinde en büyük sorun olarak bilinen temizlik Bakünün şimdiye kadar gördüğü en temiz şehir olduğunu söyledi: “ Baku sahil parkı Bayrak ve Azadlık merkezide dahil olmakla bir kaç kilometre uzanmaktadır. “Ağ Səhər” den (Beyaz Şehir) başlamış “Alev kuleleri” ne (Alov kuleleri) kadar olan alanda sahil kıyısındaki alışveriş merkezleri, kafeler, restoranlar, eylence parkları yerleşmektedir. Başka başkent şehirlerine kıyasla Bakü tehlikesiz şehirdir geceleride rahat gezib dinlenmek mümkündür (İNT16).

Dünyamızda bulunan 11 iklim kurşağından 8 tanesi bizim ülkede yerleştiği bu veya başka şekilde haberdarsınız. Flora dünyası ile parlaklığı ve kendisinin rengarenkliliyi ile buraya gelen bütün turistleri yada ziyaretçileri kendisine hayran

buramaktadır. Burada Qafqaz florasının neredeyse, bütün türleri ile tanışmak mümkündür. Son Son 13 mln yıl boyu dünyada baş vermiş iklim değişikliklerine duruş getirmiş Eldar şam ağaçları ve ormanı Azerbaycan arazisinde korunmaktadır. Azerbaycan'da 1200 den çok büyük ve küçük birlikde çay akmaktadır. Dağlardan akan bir çok çaylar vardırki sesli ve celbedici şelaleler yaratmaktadır. Dağlık arazilerdeki ve Aran arazisinde bulunan göller, Azerbaycan arazisinin güzelliği olmuştur ve bu göller içinde en güzellerinden Maral göl ve Göy-Göldür. Hazar denizi sularında ve ona yakın çaylarda kıymetli balık (kızıl balık, uzunburun ve lasos) türleri bulunmaktadır (İNT19).

Ülkemizde çeşitli mineral özellikler içeren mineral kaynaklar bulunmaktadır. Azerbaycan toprakları bu çeşitli mineral su kaynaklarına göre "Maden Suyu Müzesi" adlandırılır. Dünya temelinde çoklu tanınmış termal su kaynakları vardırki dünyaca tanınmış "Karlovi Vari" suyundan hiçde geri kalmayan mineral ve sıcak sular Kelbecer ilçesinde İstisu, Nahçıvandaki Bademli, Sirab, Vayhır maden suları ülkemizden çok uzaklardada tanınmaktadır. Abşeron yarımadasında Şıh ve Surahanı, Deveçi ilçesinde Qalaaltı, Culfa ilçesinde Turşsu tedavi maksadıyla farklı mineral sulardır. Talysh dağlarında, Büyük Kafkasyanın kuzey ve güney eteklerinde termal kaynaklar bulunmaktadır. Ülkemizde sadece termal sular değil tedavi doğal çamurlarda 100 yıldan uzun bir suredir ki pnömoni, sinir sistemi ve diğer hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Bunlar içinde Naftalanın özel yağının büyük bir yeri vardır (İNT17; 18).

Azerbaycan arazisinde turizmle bağlı olan sanatoryumların arazilerin tabii ve tarihi binaların ve.s gibi turizmi çekecek kaynakların olması Azerbaycanın ekonomisine regionların gelişimine, hemde turizmin gelişimine büyük katkıları olmaktadır. Turizmde Azerbaycanın rekabet için bulunan fırsatlar çok fazladır. Doğal kaynaklar, renkli iklimimiz, kültürel ve zengin tarihi mirasimiz çekici turizm ürünlerini yaratmak için önemli fırsatlar ve platformlar vardır. Azerbaycan hükmetinin aynı zamanda petrol dışı sektörlerin gelişimi için önceliklede turizm sektörünün gelişimini açıkladı. Ülkemizde turizmin gelişimi için son 10 yılda

yapılan çalışmalar, uygulanan reformlar ve normatif hukuki dayanağın geliştirilmesi, benimsenen devlet programları bunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Bu önlemler sonucunda Azerbaycan'da turizm endüstrisi yeni bir aşamaya girmiş ve ülkemizin dünyada yeni turizm türü olarak tanınmasında ve uluslararası turizm pazarına entegrasyonun daha geniş olmasına neden olmuştur (Əmirova, 2016: 1).

Dünyanın bir çok ülkelerindeki gibi Azerbaycan'da turizm sektörüne devlet tarafından destek verilmiştir. Azerbaycan turizminin geçmişi yaklaşık 100 yıla yakındır. SSCB zamanında özellikle 70 li yıllarda turizm gelişimi için uğraşlar yapılmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını ilan etdikden sonra 18 nisan 2001 yılında imzalanan direktif ile turizm bakanlığına kadar yükselmiştir (Ebülfes, 2007: 3).

2007-2016 yılları arasında Azerbaycan turizminin Kalkınma ile ilgili Devlet Programı hazırlamıştır. Ama bazı sorunlardan dolayı bu program 2008-2018 yılları arasına ertelenmiştir. Bu kalkınmalar sayesinde Azerbaycanda turizm gelişiminin önü açılmıştır.

Ülkemizde turizm sektörünün gelişimi hakkında bir sıra maksadlı uygulamalar yapılmasıyla sürdürülebilir gelişimine yol açmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanınının 27 ağustos 2002 tarihli 1029 sayılı karar ile "2002-2005 döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizmin Gelişimi yönünde devlet programı" nın uygulanması ile ülkemizde uluslararası turizm pazarına entegrasyonunun temeli oluşturuldu. Bu politikanın bir devamı olarak, Azerbaycan yüksek ekonomik, sosyal ve ekolojik gereksinimleri ve ülkeyi karşılayan modern bir turizm alanı oluşturmak ekonomiyi ana kalkınma direklerinden biri haline getirmek maksadı ile Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanınının 6 nisan 2010 tarihi 838 numaralı kararı ile "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2010-2014 Yılında Turizm Kalkınmada Devlet Programı " onaylandı (Hüseyinov, 2007: 3).

Azerbaycan Cumhuriyet'inde turizmin daha da geliştirilmesi ve turizm için elverişli koşulların yaratılması gerekliliğini göz önünde bulundurarak ve kaynakların daha verimli kullanılmasıyla birlikte, zengin coğrafi yapıya sahip olan

Ülkemizin doğal anılarının yanı sıra halkımızın antik kültürel ve tarihi mirasını geniş mikyasa tanıtılması maksadı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 15 şubat 2011 tarihli 1320 sayılı kararı ile ülkemizde 2011-ci yılı "Turizm Yılı" ilan edilmiştir. Ülkemizde turizm altyapılarının gelişdirilmesi ve uluslararası potensiale cevap vere bilecek turizm hizmetlerinin oluşdurulması bu sektörün kanun bazasının ve devlet düzenleme mekanizmalarını gelişdirilmesi, mevcut turizm potensialından kullanma fırsatlarının genişlendirilmesi, bölgelerde turizm hareketliliklerini gelişdirilmesi, yeni turizm bölgelerinin yaradılması, aynı zamanda rekabet edebilecek fiyatların uygulanmasını gerektirir. Bu maksadla "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Turizmin Gelişmesine İlişkin Ek nlemler zerine" Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 2011 yılı 1 eylül tarihli 2295 sayılı kararında devlet kurumlarına bazı görevler vermiştir (İNT21; 11).

Turizmde sürdürülebilir kalkınma sonucunda turizm alanlarında profesyonel kadroya olan ihtiyaclarda hızla artmaktadır. Bu ihtiyaçları karşılamak için Azerbaycan Turizm Universitesi kuruldu. Ülkemizde yeni işlerin açılmasıyla turizmde son derece zeki uzmanlara olan talebi arttıka, doğal olarak yüksek öğretimde kalitenin önemide gndemtedir. Ülkedeki diğer yüksek ğretim kurumlarının yanı sıra, Turizm fakültesinin öğrencilerini ayrıca 20 haftalık Bir retim deneytiminde kendi teorik deneyimlerini ve bilgilerini güçlendirme fırsatına sahipler. Turizm fakültesinin çoğu Türkiyede, İsrailde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetin`de, Almanya`da ve Yunanistan`da yazlık ve üretim tecrübesine sahiptir (mirova, 2016: 1).

Dünya`daki turizm tarihi gibi Azerbaycan`ın turizm tarihini araştırdığımızda ilginç buluntular mevcuttur. Bu açıklamaya esasen, Azerbaycan`da ilk seyahetler dini, tarihi, politik ve bilgilenme maksadı ile eramızdan önce olmuştur. Bunlar arasında Herodot, Plinin, Plutorx, Ptolomey ve Strabon gibi tanınmiş kişilerin isimlerini çekmek mümkündür. Azebaycanın hele antik çağlardan beri Büyük ipek yolu üzerinde önemli bir durak olarak tanınmaktadır. Ülkemize yabancı tüccar ve karvansarayların alınıb hizmet edilmesi ülkemizde eski zamanlarda altyapının-

karvansarayların oluşmasına neden olmuştur. İpek yolu üzerinde yerleşmiş olan Tebriz, Ardabil, Ordubad, Gence, Maragha, Nahçıvan, Nukha(Shaki) şehirleri tarihi gelişim sonucunda devrin en büyük ticaret merkezleri haline gelmiştir. Farklı zaman dilimlerinde Azerbaycan'da olmuş gezginlerin, tacirlerin, diplomatların (Marko Polo, Antoni Cenkinson, Ryui Qonzales Klaxvio, Vincensi Alesandri, Afanasi Nikitin, Evliya Çelebi, Fedor Kotov, Y.T.Krusinski vb.) yazılarında Azerbaycan halkının geleneklerinden, misafirperverliklerinden ve mutfağının genişliğinden bahs etmişler. Modern çağımıza geldiğimizde turizmin ve seyahatlerin tam anlam alması 1908 yılına aid edilmiştir. Buna esas olarak, 1908 yılında Kırım Kafkaz dağ kulübü subelerinden bir tanesi Bakude açılmıştır. Sovyetler zamanından turizm çalışanlar arasında kendi aktivite turizminin gelişimi, turizme geniş, çokçeşitli turizm hareket forması vermek, çeşitli sektörlerin turizmin gelişiminde kullanılması ve.s üzerinde toplanmıştır. Sovyet dönemlerinde Azerbaycan`da turist bazaları ve sanatoryumlar zinciri yaratılmıştır. Turizm sektörü ile ilgilenen alimlerin düşüncelerine esa olarak Azerbaycan turizminin en gelişmiş zamanı 1987 yılında olmuştur. Bahsi giden yılda Azerbaycan`a başka ülkelerden 50, SSCB'nin bölgelerinden ise 250 bine yakın turist gelmiştir (Hüseyn, 2015: 64).

Azerbaycan'da turizmin gelişmesini hızlandırmak, ülkenin iç turizm potansiyelini dünya pazarına çıkarmak, yabancı turistlerin dikkatini şefalı ve çekici guşelerimize çekmek amacıyla 2003 yılında Gençlik, Spor ve Turizm Bakanlığı tarafından bölgeler üzere 7 turizm güzergahı belirlendi. Bunlardan 4'ü temel ve 3'ü ilave yollardır. Ana turizm güzergahları Bakı-Xaçmaz, Bakı-Astara, Bakı-Qazax ve Bakü-Balaken, ilave güzergahlar ise Bakü-Karabağ, Bakü-Abşeron yarımadası, Bakü-Nahçıvan`dır. Azerbaycan'ın iç turizm potansiyeli, her şeyden önce, bölgenin doğal, coğrafi konumunun, zengin flora ve faunanın, güzel tabiatı ile şartlanmaktadır. Aynı zamanda, son yıllarda ayrı bölgeye modern taleplere cevap veren hotellerin inşası, dinlenme merkezlerinin, trafik altyapısının oluşturulması hem yerli, hem de dış turistlerin bölgelerimize ilgisini artırdı (İNT20).

Azerbaycan arazisinde tanınmış bir çok tarihi anıtları vardır. Ülke razisinde 6000 den fazla tarihi mimarlık anıtları vardır. Bu anıtların bir çoğu Azerbaycan arazisinden geçen İpek yolu üzerinde toplanmıştır. Bu anıtlara misal olarak Gobustandaki kaya üsdü resimleri (Şekil 2), İslam devrine kadar olan mabetler (ateşperest mabedi), yüksekliklerdeki Alban kiliseleri ve ibadet yerleri, kuleler, kale duvarları, kervansaraylar, İslam devrinden sonra yapılmış anıtlar, saraylar ve diger tarihi anıtlardır. Ortaçağ döneminin anma binaları tarihi İpek yolu üzerinde bulunan türbeler tarafından temsil edildi. Örnek olarak: Gobustan ilçesinin merkez yerlerinden biri olan Mereze kasabası yakınlarında Diribaba türbesi (XV yüzyıl), 1457 yılında Ardahan şehrinde inşa edilmiş Şeyh Dursun türbesi, Kazak ilinin Poylu köyünde türbeler kompleksi (XIX yüzyıl), İsmayılı ilinin Hezre köyünde türbeler kompleksi (XV-XVI yüzyıllar), Gence'de İmamzadə türbesi (XVII-XIX yüzyıllar), Şamahı ilçesinde Yedi Gumbəz türbeler kompleksi (XVIII yy), bölgenin Kelaxana köyünde serdabeler (XVII yüzyıl) kompleksleri buna bariz bir örnek ola bilir. Bu anıtlardan 72 tanesi dünya çapında tanınmaktadır. Bu tarihi eserlerin korunması için UNESCO ve Azerbaycan Turizm bakanlığı çalışmalar yürütmektedir (Kerimova, 2017: 24, NT 22.)

Azerbaycan, Doğu ve Batının arasında yer alan modern altyapı ve antik zengin tarihi anıtları olan başkent Bakü sehrinden başlamakla güzel tabiatı ve tarihi milli parklara sahip olan alanları ile tanınmıştır. Amma bilinen mesledirki Bakü şehri Azerbaycan`ın global turizm sektöründeki payının büyük bir kısmına sahiptir. Turizme dair tanınmış internet saytlarının bilgilerine esasen ülkeye gelen yabancı turistlerin 75%-i baküdeki turizm merkezlerini tercih etmektedir (İNT21; 11).

Şekil 2: Gobustan'ın genel görünümü

“The Streight Times” qazatesinin sayfalarında “ Eski Baku ve Yeni Baku” başlıklı makale çıkarmıştır. Makalede bakü Asiya ve Avrupa arasında bulunan Cevahir olarak adlandırılır. Doğu ve Batı medeniyetlerini kendisinde birleştiren bu şehire tanınmış “TripAdvisor” turizm sayfasında Bakünün geçen yıl Asyalı turistlerin seçim yerlerinde ilk sıralarda olduğunu ilan etmiştir. Makalede “İçərişəhər”, “Şirvanşahlar sarayı” ve “Gız qalası” hakkında kısa bilgi verilmiştir. Onların UNESCO-nun Dünya Medeni İrsi sırasında yer tutduğu hakkında konuşulmuştur (İNT23).

Şekil 3: Bakünün genel görünümü

Bakanlıktan verilen bilgiye dayanarak 2016 yılı ile kıyaslandığında 2017 yılında ülkeye gelen vatandaşların sayısı 449 215(20%) artarak 2 691 998 kişiye ulaşmıştır. “Bunlardan 853.082 Rusya Federasyonu, 301.553 Türkiye, 537.710 Gürcistan, 102.333 Birleşik Arap Emirlikleri, 362.597 İran, 62.454 Irak, 33.283 Suudi Arabistan, 57.756 Ukraynalı ve 381,213 diğer ülke vatandaşları”. Raporda, yabancılar Temmuz ayında 313 515'den fazla insan geldi (İNT24).

Azerbaycan arazisinde belirttiğimiz gibi sağlık turizminde dünyada ilk başda giden ülkeler sırasındadır. Bu potensialla Azerbaycan eskiden beri sağlık turizmi ve dinlenme alanları olarak başta SSCB ve diğer ülkelerde ün kazanmıştır. Azerbaycan'ın nerdeyse her yerinde iklim standartlarına göre sağlık turizmi için uygun ortam vardır. Bu sebepten Azerbaycan vatandaşlarının yortalama yaşam süresi yüksektir. Ülkemizde 200 milyon lt/gün'den çok su veren 1000-e kadar çeşitli mineral su kaynakları bulunmaktadır. Sadece şifalı sular değil şifalı suların yanında, tedavi amaçlı kullanılan petrol, vulkan çamurları vb. gibi çeşitli aktivitelerle sağlık bulmak ve dinlenmek isteyen kişilere bu imkanı sunmaktadır. Naftalan petrolü eski zamanlardan beri yara tedavisinde kullanılmıştır. Naftalan petrolünden Almanlar merhem olarak imal etmiş ve kullanmışlardır. Petrolla olan tedavilerde dünyaca ünlüler sırasında olanlardan “Naftalan Petrolü” vardır. Termal sularla olan iyileştirmek sağlık sanatoryumları dünyaca ünlüdür. Dünyaca tanınmış “Karlovu Varı” kaplıcalarıyla aynı şifalı etkisi olan veya ondan daha şifalı etkisi olan kaplıcalar ve mineral sular mevcuttur. Badaml (Nahçıvan), İstisu ve Turşsu (Karabağ) olarak tanınan tedavi kaplıca sanatoryumları ekonomik olarak büyük önem taşımaktadır. Tabii balçıkla olan tedaviler bizim ülkemizde 100 yıllardırki vardır. Bu maksadla bir çok tedavi merkezleri vardır. Bu merkezlerde esas olarak eklem yerlerinin tedavisi, sinir sistemi, deri, jinekolojik ve diğer hastalıkların tedavisi için tabii sağlık turizmi gibi kullanılmıştır. Azerbaycan'da 1200 den çok irili küçüklü akar sular vardır. Dağlardan toplanarak gelen akar sular bir çok görülmeye değer şelaleler oluşturmuştur. Dağlık alanlarda ve düz

alanlarında bulunan göller Azerbaycan`ın asıl doğal güzellikleri olarak sayılmaktadır. Bu göllerden en güzellerinden tapii yolla yaranan “Göy-Göl” ve “Maral” göldür. Hazar denizi sularında ve ona yakın olan ırmaklarda uzun burun ve kızıl balık gibi dünyaca ünlü balık çeşitleri bulunmaktadır (Memmedov, 2006: 26).

Tablo 1: Azerbaycan’a Gelen Turizm Geliri ve Turist Sayısı

Yıllar	Gelen Turist Sayısı	Turizm Geliri (Bin Dolar)
1997	305.830	285.083
1998	483.163	549.051
1999	602.047	649.800
2000	680.909	716.600
2001	766.992	906.000
2002	793.345	1.025.000
2003	1.066.290	1.450.000
2004	1.197.169	1.625.000
2005	1.261.686	
2006	1.258.578	
2007	1.310.191	

Kaynak : (Kerimova, 2017: 30).

Ülkemize gelen turist sayısı her geçen yıl artmaktadır (2006. yıl hariç). Bu durum sevindirici olsada turizm gelişmiş ülkelere göre düşük gostericidir. 1887-2007 yıllar arasında turist sayısının 4 katından fazla artış olduğu görülmektedir. Turistlerin en çok 2003 yılında arttığı görülmektedir. 1997 yılında turist başına düşen harcama 1000 doları aşmazken 2004 yılında 1250 doları geçtiği görülmektedir (İNT23).

Bakanlıktan verilen bilgiye esasen 2016 yılı ile mukayesede 2017 yılında ülkeye gelen vatandaşların sayısı 449 215(20%) artarak 2 691 998 kişiye ulaşmıştır. “Bunlardan 853.082 Rusya Federasyonu, 537.710 Gürcistan, 362.597 İran,

301.553 Türkiye, 102.333 Birleşik Arap Emirlikleri, 62.454 Irak, 57.756 Ukraynalı, 33.283 Suudi Arabistan ve 381,213 diğer ülke vatandaşları". Raporda, yabancılar Temmuz ayında 313 515'den fazla insan geldi (İNT24).

2.2. AZERBAYCAN'DA TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ

Azerbaycan arazisi turizm olanakları turizmin gelişimi için yeteri kadar olanak tanımaktadır. Azerbaycan arazisinde tarihi ve kültürel, doğal kaynaklar oldukça zengindir. Bu kapsamda aşağıda Azerbaycan`da turizm çekicilikleri geniş bir şekilde tanımlanıp açıklanmıştır

2.2.1. Tarihi ve Kültürel Çekicilikler

Azerbaycan arazisinde bir çok tarihi ve kültürel medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu ev sahipliği yaptığı tarihi korunma alanında olan yerlerden bir tanesi İçerişehar Bakünün merkezinde yerleşmektedir sahesi 22 ha`dır içinde 50 den çok farklı devirleri içinde bulunduran tarihi ve mimarlık anıtları vardır. Bu zamana kadar korunmuş Şirvanşahlar Sarayı(XV) , Sınıq Qalanı, Qız Qalasını(VII-VI) örnek olarak vermek mümkündür Tablo 4.

Şekil 4: İçeri Şehar

Şekil 5: Ateşgah

Od mebedi olarak tanınan “Ateşgah” Bakü'nün 30 kilometreliyindedir. “Ateşgah” XVII-XVIII yüzyıllıkta dogal qazın çıktığı yerde yapılmıştır. Mabedin en erken inşası olan yer 1713 yılına aittir. Merkezi mabed secdagahı ise 1810 yılında tacir Kaçanaqaranın başçılığı ile inşa edilmiştir Tablo 5 (İNT25).

Bakü'nün Mardakan yerleşiminde eski tarihi ile iki kale vardır. Bunlardan biri dört köşe idi ve 12. yüzyılda Şirvanşah Menuchehrin Akhsitan'ın oğlu tarafından inşa edildi. Kale bir çemberdir ve yerliler bu kaleye Şeyh kalesine benzemektedir. Kulenin yüksekliği 3 jant ile 12,5 metredir. Kalenin üzerindeki yazıdan 1232 yılında mimar Abdulmajid Masud tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Bakü'deki Ramana köyünde 16. yüzyıl kalesi vardır. Kulenin yüksekliği 15 metredir.

Nardaran'da 14. yüzyıla uzanan yuvarlak bir taş kale. Mimar Mahmud Sad ile kalenin yüksekliği 12,5 metredir. Bakü'nün en eski ve en zengin tarihi eserlerinden biri, dünyadaki kaya resimleriyle ünlü Gobustan'dır. Taş Devri ve Azerbaycan halkının büyük geçmişinin görüldüğü Gobustan, Büyük Kafkasya, Küçük Haç, Cingirdağ, Songardağ ve Shikhgaya dağlarının sayısız kaya resimleri, kampları, meskenleri, mezarları ve diğer eserleri bulunmaktadır. Büyükşehir topraklarında Mesolit'ten Ortaçağ'a kadar tüm dönemlerin anıtları vardır (İNT25).

Agdam arazisinde bulunan 1314 yılında inşa edilmiş "Sarı Musa" kalesi olarak da deyilir (İNT25).

Barda arazisinde, 14. yüzyılda 1322 Barda Türbesi adına Mimar Ahmed bin Eyyub el-Hafiz Albannaya en-Nahçivani olmuştur (İNT25).

Deveçi arazisinde, Chiragqala, Sassanid yöneticileri tarafından IV-VI yüzyıllarında, esas olarak sur koruma görevlileri için inşa edildi. Gilgilchay barajının şefiydi.

Gence'nın en ilginç mimari anıtlarından biri, Mavi Kubbe ve Mavi Cami (Mavi İmam) olarak bilinen İmamzadeh kompleksidir (İNT25).

Hacıqabul arazisinde bulunan Sufi xanengahıdır. Bu xanengah 13. Yüzyıllıkda inşası başlanmıştır (İNT25).

Gax arazisinde birden çok kule vardır ki, bunlardan VII-IX yüzyıllıkda inşa edilen "Cinli" kulesi, XVII-XVIII yüzyıllıkda inşa edilmiş "Sumuq" kulesi, XVII-XVIII yüzyıllara denk gelen "Ulu Körpü", XIX yüzyıla denk gelen kulenin inşası "Hasan Xan Kulesi"dir, XIX yüzyıllıkda inşa edilen "Qalaça" kulesidir (İNT25).

Shamahı ilinin arazisinde tarihi hicri 805 (miladi 1402) yılı gibi gösterilen "Diribaba" türbesidir, Azerbaycanın en eski mescitlerinden biri olan 743-cü yılda inşa edilen "Cuma Mescidi"dir (İNT25).

Şeki arazisinde bulunan 1761-1762- yıllarda inşa edilen “Şeki Han Sarayı”,inşası İsa peygamberin zamanına denk gelen “Kiş” mebedi, arazisinde büyük ipek yolunun geçtiği inşası XVIII-XIX yüzyıllara denk gelen “Kavansara”. Burada işaretlemek gerekirse Azerbaycan`da Turizm maksadı ile yapılan ilk oteltipli yerlerdendir (İNT25).

Şuşa şehri, XVIII yüzyılın 50'li yıllarının başında Karabag hanı Panahali Han tarafından yaptırılmıştır (İNT25).

Hocavend ili arazisine denk gelen Küçük Kafkaz dağlarının güneydoğu arazisine denk gelen “Azık” mağarasıdır. Bu mağara Kafkazda şimdiye kadar bulunmuş en eskisidir. Mağara üzerinde yapılan araştırmalar sonucu onun en azı 350-400 bin yıllık bir tarihi vardır (İNT25).

Nahçıvan arazisinde “Han Sarayı”, ”Möminehatun Türbesi”, “Cuma mescidi”, “Alınca Kulesi”, “Oglankule mescidi” (İNT25).

2.2.2. Doğal Çekicilikler

Bilindiği gibi modern turizmin önemli yanlarından esası doğal turizmdir. Doğa turizmi-(doğa turizmi, doğaya yönelik turizm, doğaya dayalı turizm) peyzaj, rölyef, su, bitki ve hayvan krallığını içeren doğal kaynaklardan her türlüünü turizme kullanıma yöneliktir. Onuda bildirelim kim insan oğlu kendisini anladıktan bu yana turizmin bu türünden aralıksız kullanmıştır.”Doğal Turizm” insanların doğada gezintisini organize edir ve onların doğal alana, ekoloji, medeni ve ekonomik zararını göz önünde bulundurmamaktadır. Doğal kaynaklardan bu şekilde kullanımı sürdürülebilir ve akıllı değildir (Memmedov ve diğerleri, 2002: 44)

Doğal turizmin yaranmasını esas sebepleri arasında aparıcı yeri turizmin toplanmasının güçlenmesi sonucunda tabiata antropogen effekt artması ve medeni tarihi yerlerin çoğalmasına getirib çıkarır. BMIT gösdericilerine göre (2001 yılında Azerbaycan BMIT`na kabul oldu) XXI yüzyılda turizmin gelişim

göstericilerinde gösterildiği üzere turistlerin talebinin ödenilmesi ve turizm altyapılarına olan kullanımın gerektiğince kullanılması meselesi üzerinde durulmuştur. 1996 yılında BMIT “Seyahetler ve turizm üzere şura” (WTTC) “Yeşil dünya” örgütü tarafından “21. Yüzyılın sürdürülebilir gelişim kavramı: Seyahet ve turizm endüstrisi için 21. Yüzyıl Gündemi hazırlanmıştır”. Turizm üzerinden ulusal yönetimlere, turistler, ticari örgütler ve turist hizmetleri tüketicilere yönelik imzalanmıştır (Esgerov ve diğerleri, 2011: 13).

Hazar denizi sahili, Doğal ortam zenginlikleri, birden fazla iklim tipinin bir yerde olması ve zengin tarihi kaynakları ile birlikte turizm gücü oldukça yüksek durumda olan Azerbaycan Kafkazyasının güney doğu bölgesinde 38°24'- 41°54' kuzey enlemleri ve 44°46'-50°50' doğu boylamlarında 86.600 km² 'lik bir arazinin içinde bulunmaktadır. Azerbaycan`da eskidende belirttiğimiz gibi çeşitli bölgelerde bulunan 11 iklimden 9`nun Azerbaycan arazisinde bulunması dinlenme ve sağlık için en potansiyelli koşulları oluşturmuştur. Doğal yollarla dinlenmede Azerbaycan arazisi bazı bölgelere ayırmak olur (Seferov ve Hesenov, 2017: 260).

Abşeron yarımadası: Doğal koşulları, berrak ve ılıman deniz, tedavi maksadlı çamuru, uygun iklim ve şifalı suları, ince kumlu plajı, altyapı ve ulaşım yönünden iyi bir şekilde gelişmiştir (Seferov ve Hesenov, 2017: 260).

Guba-Haçmaz: Azerbaycan'ın kuzeydoğu arazisinde bulunarak doğal turizm potansiyeli olan yerleri vardır. Hazar denizi kıyısında Haltan, Nabran-Yalama balneoloji merkezleri, Kulealtı, Gilezi-Zarat vb. mineral su kaynakları vardır (Seferov ve Hesenov, 2017: 260).

Lenkeran Ovası: Hazar denizinin sahilinde yerleşen alan rutubetliliyi ile tanınmaktadır ve gelecekte önem taşıyan rekreasyon alanlarından biridir. Lenkeranda İbadı ve Meşesu termal su kaynakları vardırki, birleşiminde metan ve azot olan bu sulara banyo yapılarak, deri, kadın hastalıkları, eklem, kalp damar gibi hastalıklar tedavi olunmaktadır (Seferov ve Hesenov, 2017: 260).

Merkezi ve Batı: Azerbaycan`ın büyük bir kısmını kaplamaktadır ve büyük Kafkaz ve Küçük Kafkaz ve merkez arazilerini içerisine almaktadır. Bu bölgede doğal turizmin neredeyse bütün dallarını bulma imkanımız vardır. Merkez arazisinde avcılık, sağlık (Naftalan Tedavi Merkezi), dağlık arazilerde tabii yürüyüşler, avcılık, kayakçılık vb. çeşitlerine ulaşmak mümkündür (Seferov ve Hesenov, 2017: 260).

2.2.2.1. Dağcılık Turizmi (Alpinizm)

Fiziki bakımdan biraz zor bazı zamanlarda ise hayat için tehlikeli anlayıştır. Böyle turların organizasyonu zamanı önceden çoğu zaman bütün önlemleri alınır. Hazırlanmakla birlikte turistlerin tehlikesizliyi için bütün aletlerden kullanılmaktadır. Son yıllarda önceden planlanmamış, maceralarla zengin olan az ayak basılmış bölgelere seyahatler daha çok popülerlik kazanmaktadır (Memmedov ve diğerleri, 2002: 42).

20. yüzyılın sonlarından gelişmiş ülkelerde turizm pazarında büyük değişiklikler baş vermiştir. Zaman geçtikçe insanlar aktif turizmin türlerine daha çok üstünlük vermeye başlamıştır ki, netice itibarı ile turizm sporunun ayrı-ayrı türlerini (ekstremal) kendisinde birleştirir. Bugünümüze baktığımız zaman turizm pazarının 10%-ni ekstremal turizmin payına düşmektedir. “Ekstremal turizm dağcılığın türlerini alöinizm, speleoturizm, buzatırmanma, kayatırmanma, dağ bisikleti ile hareket ve snoubording içinde bulundurmaktadır. Araştırmacılara göre, Azerbaycan arazisinde dağcılık turizmi için farklı türlerinin gelişimi için kaynaklar bulunmaktadır. Bu sektöre yapılan ilgiye Azerbaycan Hava ve Ekstremal Spor Türleri ve Azerbaycan Alpinizm Federasiyasının aktivitelerini yazmak mümkündür. Guba ilinin Galayxuda kendinin yakınlığında Kam dağlık alanında araştırma sonucu bouldering (kayayatırmanma) için büyük imkanlar vardır. Büyük kafkaz dağlarında alpinizim, Gobustan kayalarında kayayatırmanma spor türünün gelişimi için büyük imkanlar bulunmaktadır. Bölgeye daha çok turist gelmesi için dağcılık turizmin kullanılabilir arazilerden kullanılmalıdır. Son yıllarda Azerbaycan`da dağcılık turizminde bazı hizmetler verilmektedir ama

bu dünya ortalamasına bakıldığı zaman yeterli kadar değildir. Çünkü Ekstremal turizmde tehlikesizlik için bütün önlemlerin alınması çok önemlidir. Turistlerin tehlikesizliğini korumak için öğretim alanları üniversiteler açılmaktadır (Abdullayeva, 2013: 1).

Ülkemizde yüksek dağlık alanlarda dağcılık turizmi için geniş potensiala sahiptir. Sovyetler dönemi zamanlarından beri Azerbaycan arazisine dağcılık turizmi için farklı-farklı turlar yapılmaktaydı. Bugün bile bu dağlık arazilerde zengin ormanlar, gerek hayvanlar, gerekse dağlık arazileri ve temiz havası ile tam bir şekilde değerlendirilmeyi beklemektedir (Seferov ve Hesenov, 2017: 262).

2.2.2.2. Tabiatta Yürüyüş ve Tabiat Turları (Trekking)

Walking ve ya Frekking- Macera turizminin esas türüdür. Bu özel ekolojik izde, yük taşımadan (turistlerin yükü ya özel arabalarla kendileri yada özel yüktaşıyıcı arabaları ile) bir yaya yolculuğudur (Esgerov ve diğerleri, 2011: 35)

Son yıllarda turizm sektörü dünyada kazanc veren biznesin esas türlerinden biri haline gelmiştir. ÜTT'nin verdiği bilgiye göre uluslararası turizmden elde olunan kazanc 856 çlrd dollardır ki, bu da uluslararası seyahete katılan 903 mln turistten elde edilmiştir. Araştırmalar esasnda 20. Yüzyılın 80. yıllarında seyahet yapan turistlerin maksadı daha açık ve net bir şekilde oldu. Gürültülü şehirlerden geleneksel kırsal alanlara, sıcak ve güneşli yerlerden gölgeli ormanlara giden turistlerin sayısı hızla artmıştır. Bu ekolojik turizmin fenomen olduğu hakda fikir söylemeye olanak tanımaktadır. Doğa koynunda seyahet söz konusu olduğu zaman ekoturizm terimi kullanılmaktadır. Ekoturizm doğa turizminin önemli bir bileşenidir ve turizmin bir birleşeni olmakla onun etrafa verdiği etkini farklı formada yansıtılabilir. Bu turizmin doğaya olan etkisinin zayıf olduğu için “Yumşaq Turizm” de değildir (Soltanova, 2009: 209)

2.2.2.3. Avcılık

Mahir Hmbetova göre ‘‘Avcılık turizminin Azerbaycan`da büyük potensialı ve geniş coĝrafiyası vardır’’. ‘‘Ov heveslileri için ne kadar büyük potensial yaparlarsa, bu turizm türünün gelişimi için bir o kadar nyk imkanlar yarana bilir’’. Azerbaycanda avcılık turizmi eski zamanlardan başlamaktadır ki, yazılı olarak 1963 yılında başlamıştır. Son yıllarda avılık turizmine olan önem gitdikce çoĝalmaktadır. Şimdi farklı avcılık turizm eşitleri vardır. Bunlardan kuş ve daĝ keçisi avı daha çok gelişmiştir. Buna uygun olarak Azerbaycan`da son yıllarda kuş ovlanmasına izin verilmemektetir. 2005 yılında ‘‘kuş gribi’’ ile alakadar koyulan yasaĝın halen yürürlükte kalması tüm yerel avcılarda endişe yaratmaktadır. Av tutkunları için ne kadar uygun koşullar yaratılırsa, bu turizm türünün gelişimine büyük katkıda bulunmaktadır. Çünki avcılık sadece yerel halkı için deĝil, ülkemize ziyaretde bulunan yabancı vatandaşlar içinde büyük öneme sahiptir (İNT26).

Uluslararası yapılan araştırmalara bakıldıĝında, safarilerin yapılmasında korunan tabiat arazileri esas yer tutmaktadır. BU bakımdan ülkemizin arazisinde olan Milli parklar, koruklar ve yasaklıklar çok zengin fauna fonduna sahiptir. Ülkemizde olan korukların tabiat arazilerinde safari turlarının organizasyonunu yüksek derecede yapmak ve tamamile ekoturizm sahesine olan gelişimin srdrlebilirliĝi için bazı ‘‘Master Planları’’ yapılması gereklidir ve yapılmaktadır (İNT27).

Son yıllarda Azerbaycan turizminde hızla gelişen sektörlerden biri avcılık turizmidir ve bunu Azerbaycan Cumhuriyeti avcılar ve Balıkçılarderneĝi başkanı Fizuli Ashrafov da doĝrulamıřtır. Azerbaycan`da avcılık turizminin sadece yerel halk deĝil yabancı turistlerinde bu alana girişi verilen zararın deĝerini hesablamaı zorlanmaya başlamıştır. Bu yüzden, Ekoloji ve Doĝal Kaynaklar Bakanlıĝı'nın Biyolojik eřitliliĝin Korunması ve zel Olarak Korunan Doĝal Alanlar Bölüm Başkan Yardımcısı Hikmet Alizadeh, hayvanların Azerbaycan'da avlanmasına izin verilmesine özel bir programın onaylandıĝını söyledi (İNT28).

Örnek olarak: “keçi Haziran-Ekim, yaban domuzu Eylül aralık, Aralık-Şubat aylarında tavşan, Şubat-Ekim aylarında swampfish (nutria) avlanabilir. Çakal ve kırışleri sayısını ayarlamak için bir yıl boyunca avlanmasına izin verilir. Kuş giribine göre kuş avı yasaklanmıştır (Aliyev, 2011: 1).

Vahşi hayvanların sayısının düzenlenmesi maksadıyla qabanı Lenkeran, Lerik, Astara, Celilabad, Qax, İmişli, Zaqatal, Xaçmaz, Yardımlı, Quba, İsmayılı, Neftçala ve Şekide, keçinin Şeki, Zaqatal, Oğuz, Gah, tavşanın ise Kürdemir, Deveçi, Neftçala, Salyan, Bilesuvar, Celilabad, Lenkeran, Yevlak, Ağstafa, Zaqatal, Zerdab, Qazax, Masallı, Quba, Xaçmaz, Sabirabad, İmişli, Saatlıda uygun av alanlarında avcılık çiftliklerinde avlanmasına izin verilir. Aynı zamanda hanlar, Ağdam, Daşkesen, Goranboy, Terter ve Gedebev ilçelerinde Hazar denizi adalarında, yeşil bölgelerde, şehirlerin ve tatillerin civarları, özel korunan alanlarında olan 1 kilometreye yakın arazilerde av yasaktır. Buna dikkat etmeyenler ise şartsiz cezalandırılacaktır. Ov mevsimi ile alakadar yabancı turistlere yapılan organizasyonları üzerine alan firmalar varki, Ekolojiya ve Tabii servetler bakanlığı tarafından yazılı şekilde izin alınmaktadır. Yabancı turistler Azerbaycan Cumhuriyeti`nde silah alması yasaktır. Kendi ülkesinde getirib geri götüre bilir (Aliyev, 2011: 1).

Tablo 2: Av Hayvanları ve Avlanma Zamanları

Dağıstan kuşu	Haziran – kasım
Su kuşları	Ekim – mart
Kafkas geyiği	Haziran – ekim
Kurt, tilki, tavşan	Ağustos – mart
Çöl domuzu	Eylül– mart

Orman kuşları	Ekim– mart
Kuşlar	Haziran – mart
Başak	Eylül – mart

Kaynak: (Kerimova, 2017: 38)

2.2.2.4. Deniz Turizmi

Azerbaycan deniz turizmi ile dünya standartlarında kendi yerini tutmuş bir ülkedir. Bilindiği gibi, Azerbaycan'ın doğu kısmı tamamıyla Hazar denizi ile kaplıdır. Buna bağlı olarak ülkemizin deniz turizmi yüksek potansiyele sahiptir ve yabancı ve yerli turistler yaz aylarında tatil maksadı ile burayı tercih etmektedirler. Bu sahil şeridi boyunca uzanması Azerbaycan'ın turizm potansiyeline büyük bir katkısı vardır (Memmedov ve diğerleri, 2002: 46).

Dünyanın en büyük doğal gölü olarak bilinen Hazar denizinin 713 km'lik Azerbaycanla sınırı vardır. Su hacmi 78.200 km³, yüzölçümü 371.000 km², ortalama derinliği 184 m, yüzey yüksekliği 28 m, uzunluğu 1210 km'dir. Genişliği ise 210-436 km en derin yer olarak ise 1025 m olan Hazar denizi olarakda adlandırılan gölim 5 ülke ile sınırı vardır. Petrol depolarının çok sayıda olmasından dolayı petrol suya karışmaktadır. Sahil şeridinde olan yaşayış yerlerinin kanalizasyon atıkları denize dökülmektedir. Son yıllarda yapılan kanunlar sonucunda bu sorunun çözülmesi için bazı önlemler alınmaktadır (İNT14).

Hazar denizinde dünyada nadir bulunan fauna ve flora türleri şimdiki devre kadar korunup saklanmaktadır. Dünyada bulunan “Nere” balığının 90%-i Hazar denizinde bulunmaktadır. Dünyada bulunan nere balık türünün ovunun 85%-zi ve siyah balık kürünün 90%-zi hazar denizinden çıkarılmaktadır (ARIİNİETİ, 2009: 27).

Hazar denizi sahil şeridi iklimine doğal imkanlarına ve balneoloji rengliliğine göre, abşeron yarımadasının denizsahili iklim-dinlenme alanı, Hudat-Yalama sahili

ve Lenkeran-Astara deniz sahil arazisi olmakla 3 yere bölünmektedir (www.turizm.az).

Azerbaycan Hazar denizi sahillerinde yelkencili, avcılık sörf, dinlenme ve sağlık maksadıyla bir çok turizm türleri bulunmaktadır. Azerbaycan arazisinde Hazar denizi sahili yakınlığında irili ufaklı ve geçici olarak toplam 70 km²`ye bulan 100`e yakın ada bulunmaktadır. Ancak bu adaların hiç birini turizm maksadı ile kullanılmamıştır ve şimdiki durumda bile kullanılmamaktadır. Bu adaların bir kaçı dışında insan yaşamamaktadır. Bu adaların yaşayış yeri yapılmamasının yaşayış için uygun alanların bulunmamasından değildir. Bu sebeğlerden biri, bazı yerli ve yabancı yatırımcılar bu adalarda turizm maksadı ile bazı yatırımlar yapmak kararına gelmesine rağmen Sovyetler zamanında İranla bağlanan anlaşmalar sebebi ile izin verilmemekte idi. Bu ve başka sebeplerden dolayı Azerbaycan sahil şeridinde bulunan Hazar denizi üzerinde ciddi bir turizm programları yapılamamıştır. Bazı adaların güzelliği suyun berraklığı Kumsal sahil alanının olması ile turizme tamamiyle kullanışa açık yerdir. Bu adalara misal olarak Baküye 10 km uzakda bulunan Nargin adasıdır. Bu adada ve bu adaya benzeyen bazı adalarda 130-150 gün denize girebilecek potansiyele sıcaklığa sahiptir (Kerimova, 2017: 40).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZM POTANSİYELİ VE NAHÇIVAN SAĞLIK TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZM POTANSİYELİ

Azerbaycan`da birden fazla hidromineral kaynaklar bulunmaktadır, sanatoryum-tratil işinin gelişimi için önemli olmaktadır. Ayrıca turizm ve rekreasyon hizmetlerinin gelişimi için de çok uygun bir ortam hazırlanmaktadır. Azerbaycanda geniş çapta kara subtropik iklime sahip olduğu için insan sağlığına olumlu etkileri bulunmaktadır. Mineral suların, tedavi petrolü ve palçığın olması tedavi yerlerinin önemini artırmakla beraber, onların yıllarca faaliyyet gösdermesini sağlamaktadır. Bugünümüze bakdığımızda ülke topraklarımızda 27 bine kadar yeri bulunan 132 sanatoryum ve dinlenme tesisleri 4 bine yakın yeri bulunan 10 turist tabanı bulunmaktadır. Sağlık ocaklarında 600 binden fazla kişi tedavi görme olanakları bulunmaktadır (Kerimov, 2017: 42).

Turizm “İnsanların Yaşadıkları yerin dışında kalıcı olmamak şartında, para kazanmak ve siyasi-askeri bir amac izlememekte, serbest bir ortamda çalışmak, eğlence, merak, deneyim, sağlık, spor, snobik, kültür, din maksadlı, tanıdıkların ziyareti, seminer ve kongrelere katılmak gibi sebeblerle kişisel veya toplu ile birlikte yaptıkları seyahetlerde en azı bir gün geceleme süresi ile konaklamalarından yaranan bir hizmet, kültür endüstrisidir”. Sağlık turizmi ise “ Kişilerin ihtiyac duyduğu tıbbi ve ya doğal tedavileri almak, rehabilitasyon veya kendilerini iyi tedavi sağlamağı hissedebilecekleri yerde hizmet almak maksadıyla yaşadıkları yerden bir başka alana veya ülkeye seyahet etmeleridir”. Sağlık turizmi genellikle özel veya cerrahi uzmanlıklar gerektiren, diger tıbbi mudahaleleri içeren bazı uygulamalara ihtiyac duyan hastalara özel bakımlar yapılması maksadıyla turizm endüstrisi ile işbirliği içindedir. Ülkelerde sağlık sisteminde yaşanan sorunlar, dünyadaki küreselleşme, tüketicilerin bilinçleşmesi gibi bazı sonuçlar

sonucunda hızla büyüyen sektör haline gelemmiştir. Sağlık turizmi ; medikal turizm, sağlık hizmetleri turizmi, sağlık turizmi ve yaşlı ve engelli turizmi olarak 4 yere ayırma olanağımız vardır. Sağlık hizmetleri turizmini ise, sağlığı koruma ve geliştirmeye yönelik, tedaviye yönelik ve rehabilitasyon hizmetleri olarak bölmek mümkündür, medikal turizmde tedaviye yönelik hizmetlerdir. Yaşlı ve engelli turizmi ise rehabilitasyon hizmeti olarak düşünmek olur. Bu hizmetlerin hangi sınılandırmada yer aldığı aşağıdaki tabloda açık bir şekilde sunulmuştur (Parlayan ve diğer, 2017: 300; Akarcalı, 2016: 9).

Tablo 3: Sağlık Turizminin Bölümleri

Sağlığı Koruma ve Geliştirme Hizmeti	Tedaviye Yönelik Hizmet	Rehabilitasyon Hizmeti
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Doğa turizmi ➤ SPA ➤ Bitkisel tedaviler ➤ Yaşam biçimi/sağlıklı tatil ➤ Eko turizmi ➤ Topluluk turizmi ➤ Tatil köyleri ➤ Tamamlayıcı sağlık 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Elektif cerrahi (hasta isteğine bağlı ameliyat) ➤ Plastik cerrahi ➤ Göz cerrahisi ➤ Organ nakli ➤ Diagnostik hizmetler ➤ Kalp ve göğüs hastalıkları hizmeti ➤ Kanser tedavisi 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bağımlılık programları ➤ Diyaliz ➤ Yaşlı bakım programları

Kaynak: www.iadb.org

Dünyada sağlık turizminin tarihi çok büyük geçmişe dayanmaktadır. Turizmin bu türünün yüksek bir şekilde geliştiği yerlerden biri Azerbaycan'dır. Ülkemizin güzel doğası, farklı iklim koşulları bu turizmin gelişimine yardımcı olmaktadır. "Burada esas olarak Naftalan petrolü, Tuz madenleri, balçık vulkanları, termal sular, bulaklar ve tabi sular vb. kaynaklar üstünlük yapmaktadır. Son zamanlarda

bu sektörün gelişimi için farklı yasalar kabul edilmiştir. Hazar denizi sahili boyu kurort, sanatorya ve başka dinlenme yerlerinin yapılması için uygun alanlar vardır. Bilalov'a göre Sağlık turizmi farklı yerlerde farklı türde adlandırılırsa da aynı maksad taşımaktadır: insanların sağlığını ve dinlenmesi için imkanlar yaratmak (İNT29).

Azerbaycan 9 iklimi olduğu ve güzel coğrafi konumu bulduran bir ülkedir. Duzdağ, Galaaltı, İstisu ve diğerleri gibi sağlık turizmin ocakları vardır. Azerbaycan Turizm Biliği danışmanı açıklamasına esas olarak , Azerbaycan`da bir kaç yıl bundan önce sağlık ve termal turizm derneği kurulmuştur. Dernek sağlık turizminin gelişmesinde önemli roller oynamıştır: “ Dernek Naftalan, Duzdağ, Qalaaltı, Şorsu e.s gibi sağlık turizminin gelişimi için önemli işler görmüştür. Azerbaycanın doğal iklimi, coğrafi iklimi Azerbaycan`daki sağlık ve termal turizm alanlarının gelişimi için elverişli alanlar vardır. Azerbaycanın geçmişten beri faaliyet gösteren bir çok sanatoryumlarına yeniden yapılandırma işleri görülmüştür. Öyle ki, Naftalan arazisinde 7 otel faaliyet göstermektedir. Ancak Naftalan dünyada eşi benzeri olmayan sağlık merkezine olan ilginin artması sonucunda otellerinde sayısında artım olmaktadır (İNT30).

Sağlamlık maksadıyla turizm ilk olarak turizmin diğer türlerinden farklıdır. İlk olarak bu tek kişilik seyahet türüdür ama yol parası azaltmak maksadıyla farklı turistler, turist firmalarıyla qurub şeklinde birleşme imkanları vardır. Sağlamlık turizminin devamlılık zamanı 24-28 gün arasındadır. Bu şekil turizmin diğer türlerinden tamamiyle fazladır (Memmedov ve diğerleri, 2002: 42).

Turistlerin Azerbaycan arazisinde Naftalan petrol alanlarında petrolla aldıkları tedaviler Rusya, Kazakistan ve diğer MDB ülke turistleri için büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda sağlamlık alanlarının, sanatoryumlarının iyileştirme ve yenileme işleri doğrultusunda birçok işler görülmüştür. 2010 yılında Naftalan şehrinde ve 2013 yılında Şabran ilindeki spa ve bazı sanatoryumların yeniden yapılandırılması buna örnek ola bilir. Naftalan ve diğer doğal yolla sağlamlık verilen alanlarda Avrupa ve diğer ülkelere gelmeyi artırmak maksadıyla

ürünlerin uluslararası standartda sertifikaların alınması ve Uluslararası SPA Assosiasısıyla ilişkilerin kurulması gerekmektedir. Kültür ve Turizm bakanlığı tarafından 2017-2020 yıllar arasında sağlık turizminin gelişimi için bir eylem planı hazırlanacaktır. Bu planda 2020 yılından sonra sağlamlık turizminin gelişimini teşvik etmek için Gebele, Masallı, Lenkeran, Şabat bölgeleri gibi diğer bölgelerde bulunan kaynakların kullanımı için uzun vadeli planlar yapılacaktır (ARİTSİDSYX, 2016: 61).

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dünya turizm yapıları her geçen gün gelişmekte ve sadece tatil maksadlı seyahetler turizm olayını tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Her geçen gün kongre turizmi, sağlık turizmi, alternatif turizm gibi kavramlar daha çok ilgi alanına girmektedir.

Alternatif turizm çeşiti olan sağlık turizminin büyük bir kısmını termal turizm oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı; termal turizm açısından önemli kaynaklara sahip olan Nahçıvan`da termal turizmin arz ve talep kapasitesini belirlemek, termal turizm alanlarının yeterli nitelikte ve özellikde olup olmadığını ortaya koymak, termal turizm potansiyelini, mevcut durumunu ve sorunlarını tespit etmektir. Bu bağlamda, sorunlardan yola çıkarak önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

3.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Araştırmada mülakat yöntemi kullanılmıştır. Konu ile alakadar yeteri kadar literatür taraması yapılmış ve bununla ilgili mülakat soruları hazırlanmıştır. 20 sorudan oluşan soru formu hazırlanmış ve yüz-yüze görüşme yapılmıştır. Araştırma kapsamına alınan sanatoryumlar, ulusal ve uluslararası fuar ve organizasyonlarda yer almak konusunda oldukça hassas aynı zamanda sağlık turizmi alanında bulduklarını her türlü kitle iletişim aracı ile duyuran, reklam ve tanıtımlarında sağlık turizmüne vurgun yapan sağlık tedavi merkezlerdir. İkinci aşamada sağlık turizmi ile ilgili bu merkezlerin birim yetkili kişileri ile görüşülmeye çalışılmış ve bu mulakatlar sonucu bir takım verilere ulaşılmıştır.

Elde edilen verilere ilave olarak kurumların reklam ve tanıtım amaçlı her türlü beyanları dikkate alınmıştır. Sağlık turizmi alanında çalışmaları olan kamu yetkilileri ile dernek ve birlik yetkilileri ile yapılan görüşmelerde elde ettiğimiz bilgiler de toplanarak araştırma tamamlanmıştır.

3.4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorular sorulmuştur:

Oda sayısı ne kadardır? İşletmenin kapasitesi ne kadardır? Fiyat aralıkları ne kadardır? Hangi hizmetler bulunmaktadır? Ek hizmetler var mıdır? Fiyatlandırma hangi kriterlere göre belirlenir?

Mülakat zamanı sorulan sorulara ilişkin cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4: Nahcivan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular

İşletmeler	Oda sayısı	Kapasitesi	Günlük Fiyat	Hizmet	Ek hizmet	Fiyatlandırma
A	100	100	15/20	Sağlık amaçlı nehirler, yeme-içme, konaklama	-	Yatak sayısını dikkate alarak tedavi süresi üzerinden
B	-	75	5/10	Sağlık havuzları, şifalı sular	Masaj	Tedavi süresi, saat

Tedavi süreleri ne kadardır? Yerli müşteriler mi yabancılar mı daha fazladır? Hangi ülkelerden yabancı müşteriler gelmektedir? Hangi aylarda doluluk oranı

yüksektir? En çok hangi hastalıkların tedavisi yapılmaktadır? Sorularına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5: Nahçıvan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular

İşletmeler	Tedavi süresi/gün	Yerli/yabancı	Ülke	Hangi aylarda doluluk oranı yüksektir	Seçilen hastalıklar
A	14/20	Yerli /yabancı	Rusya Türkiye İran Kazakistan Hollandiya Gürcüstan Özbekistan	Nisan-eylül	Astım hastalığı
B	1/20	%60 Yerli, %40 yabancı	Rusya Kazakistan Özbekistan Gürcüstan Belarusia İran	Nisan-eylül	Cilt hastalıkları Romatizma

			Türkiye		
--	--	--	---------	--	--

İşletmenizde kaç personal çalışmaktadır? Turizm eğitimi almış kaç kişi vardır? Tıbbi bilgisi olan kaç personal var? Ulaşım hangi yollarla yapılmaktadır? Hangi bölgelerden paket turlar gelmektedir? sorularına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6: Nahçıvan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular

İşletmeler	Personel sayısı	Turizmi eğitimi almış kişi sayısı	Tıbbi savadı olan çalışan sayısı	Ulaşım hangi yolla yapılmaktadır	Paket turlar
A	37	-	10	Havayolları ve karayolları	Bakı, Nahçıvan, İran
B	8	-	1	Havayolları ve karayolları	İran, Nahçıvan

Hijyen ve sanitasyonla ilgili hangi çalışmalarınız var? Devlet kontrolü var mı? Tesisin sağlık hizmet bedelleri yabancı turistlerin buranı tercih etmesi için uygundur mu? Ulaşım ile ilgili ne gibi sorunlar vardır? Hangi acentalarla işbirliğiniz vardır? sorularına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 7: Nahcivan Sağlık Tesislerine İlişkin Bulgular

İşletmeler	Hijyenle ilgili çalışmalar	Devlet kontrolü	Fiyatın uygun olması	Ulaşım ile ilgili sorunlar	Acentalarla işbirliği
A	Gerekğinde sanitasyonla ilgili uygulamalar yapılır	Her ay kontrol	Rekabete uygun fiyatlar vardır.	Yolların iyi durumda olmaması	-
B	Sanitasyonla ilgili uygulamalar yapılır	Sağlık Bakanlığının her ay	Rekabete uygun fiyatlar vardır.	Yolların iyi durumda olmaması	-

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık turizmi son zamanların turizm alanında önemli bir konu haline gelmiştir. Her geçen gün insanların daha da ilgi alanına girmektedir. İyi değerlendirildiği zaman turizmi tam sezon çalışmayı sağlayabilecek önemli bir sektördür. Azerbaycanın sağlık turizminde Nahçıvan sağlık tesisleri (“Duzdağ”, “ Şorsu”) öneme yere sahiptir. Bu tesislerde yapılan araştırmalarda çıkan bulgulara uygun olarak sorunlar ve öneriler aşağıda belirtilecektir.

Duzdağ sanatoryumunda yapılan mülakat araştırmasında 100 oda 100 yatak bulunmaktadır. Duzdağ sanatoryumunda hizmet olarak sağlık, konaklama, yeme-içme, şifalı çaylar, masaj gibi hizmetleri bulunmaktadır. Bu sanatoryumda ek hizmetler bulunmamaktadır. Günlük fiyatlar 15/20, fiyatlandırma tedavi süresine esasen hesaplanmaktadır. Tedavi süresi 14/20 gün belirlenmekte, yerli vatandaşlar yabancı vatandaşlara kıyasla üstünlük yapmaktadır. Rusya, Türkiye, İran, Kazakistan, Hollandiya, Gürcüstan, Özbekistan`dan yabancı vatandaşlar gelmektedir. Nisan-Eylül aylarında daha çok ziyaretçi kabul etmektedir. Astım hastaları daha çok ziyaret etmektedir. Personal sayısı 37, turizm eğitimi almış kişi sayısı yoktur, tıbbi bilgisi olan 10 kişi bulunmaktadır. Ulaşım hava ve kara yolları ile yapılmakta, Bakü Nahçıvan ve İrandan paket turları düzenlenmektedir. Hijyenle ilgili çalışmalar gerektiğinde yapılmaktadır. Her ay devlet tarafından kontrol edilmekte, rekabete uygun fiyatlar vardır. Ulaşım tam tamirsiz yollarla yapılmaktadır. Hiç bir acentalarla işbirliği yoktur.

Arsenli su “Şorsu” ile yapılan mülakat araştırmasında bu sanatoryumda ayrı odalar bulunmamakta, 2 havuzu ve havuz başına aynı anda 35 kişilik kapasitesi mevcuttur. Sağlık, şifalı çay, yeme-içme hizmetleri vardır, ek hizmetler olarak masaj bulunmaktadır. Fiyatlandırma saat başına 5/10 AZN, fiyatlandırma tedavi süresine uygun olarak tapılmaktadır. Tedavi süresi 1/20 gün aralığındadır. Yerli vatandaşlar 60%, yabancılar ise 40% oluşturmaktadır. Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Gürcüstan, Beyaz Rusya, İran, Türkiye`den ziyaretçi kabul etmektedir. Nisan-eylül aylarında daha çok ziyaretçi kabul etmektedir.

Revmotizma ve cilt hastalıklarının tedavisi için daha çok hasta ziyaret etmektedir. Personal sayısı 8, turizm eğitimi almış kişi sayısı yoktur, tıbbi bilgisi olan 1 kişi bulunmaktadır. Ulaşım hava ve kara yolları ile yapılmakta, Bakü, Nahçıvan ve İrandan paket turları düzenlenmektedir. Her ay devlet tarafından kontrol edilmekte, rekabete uygun fiyatlar vardır. Ulaşımındaki en büyük sorunlardan biri yolların tamirsiz olmasıdır. Sanatoryumların hiç bir acentayla işbirliği yapmamaktadır. Bu tanımlar altlığında öneriler olarak yolların tamir edilmesi, yatak kapasitesinin yükseltilmesi, reklam potansiyelinin artırılması, ulaşım yollarının artırılması, tur veya her hangi gerekli olan acentalarla işbirliğinin yapılması vb. sorunların iyileştirilmesi ile Nahçıvan arazisinde sağlık turizm potansiyeli yüksek bir gelişme gösterebilir

KAYNAKÇA

Kitaplar:

“HOPE”, (2015), European hospital and healthcare federation

“SABEM” , (2006), Geçmişten Bugüne Sağlık Kavramı

ABBASLI, Rahim, (2007) Azerbaycan’da Turizmin Gelişmesi, Turizm Bakanlığı Materyalleri, Bakü.

AYSEL, Arzu, (2007), Azerbaycan Şehir Turizmi, Azerbaycan Turizm Bakanlığı Materyalleri, Bakü

BAHADIR, Karabulut, (2007), Azerbaycan İktisadında Turizmin Yeri, Turizm Problemleri Ve Perspektifi, Turizm Bakanlığı Yayını, Bakü

CEFEROV, İlqar, (2007), Turizm Problemleri ve Perspektifi, Azerbaycan Turizm Enstitüsü, Turizm Bakanlığı Yayını, Bakü

CINL, Vladimir, DRVENKAR, Natasa, BANOZİÇ, Mario, (2013), Health Tourism Development in Continental Croatia

COHEN, Alain, (2006), Tayland’da Medikal Turizm, Türk Kazak Uluslararası Turizm Konferansı: Geleceğin Turizmi ve Turizm Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Değerler, Alanya, Türkiye, Konferans Dökümanları,

COHEN, Alain, (2003), Hospital Cooperation: in Border Regions in Europe Practical Experiences – Perspectives. Free Movement and Cross- Border Cooperation in Europe: The Role of Hospitals & Practical Experiences in Hospitals. Luxembourg: Entente des Hospitaux Luxembourgeois.

COOK, Petası, (2008), what is the Health and Medical Tourism, The University of Melbourne, Victoria

DERYA, Erdem, (2016), Dünyada Sağlık Turizmini Önemi , Genel kaynak,

DOĞANER, Suna, (2001), Türkiye Turizm Coğrafyası, Çant ay Kitabevi, 1.Baskı, İstanbul

FERMANI Maviş, SUAVI Alipashaoglu, NAZMI Kozak, (2002), Genel Turizm Bilgisi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE,

GÖÇMEN, Zeynep, (2008), Turizm Çeşitlendirilmesi Kapsamında İzmir’de Termal Turizm Tedavi Amaçlı Kullanımı Ve Ekonomik Değeri , Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

GÜZEM yayımları, (2016), Genel bilgi, “Sağlık Turizminin Türkiye’deki Önemi”

HATİCE Seda Azaklı, (2012). Institutional And Spatial Aspects Of Thermal Tourism In Turkey; Middle East Technical University

İSBİL, Uğur, (2011), “SPA Nedir? Ne Demektir?” (Çevrimiçi)

KOSTAK, Didem, (2007), Turizm Hareketleri (Türkiye Örneği Üzerinden Sağlık Turizmi),Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KOZAK, Metin, (1993), Türkiye’nin Turistik Arz Kapasitesi ve Turistik Arz ile ilgili Ekonomik Değişkenlerin Dış Turizm Talebi üzerine Etkisi, (Basılmamış Yük.Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE,) İzmir.

KOZAK, Nazmi, (2000),Ve Genel Turizm, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, Ankara,

MAMMADOV, Nazim, (2004) Azerbaycan Şifa Merkezi, Naftalan, Ekoloji Doğa, Çevre Ve Kültür Dergisi, Sayı1,

MEMMEDOVA, Gumru, (2007), Turizm Gelişmesinde Balçık Volkanlarının Rolü, Azerbaycan Turizm Bakanlığı materyalleri. Bakü

METİN, Bekir,(2010), “Dünya’da Ve Türkiye’de Sağlık Turizmi- Durum Tespit Raporu Ve Çözüm Önerileri”,

MURAT Selvi, (2008), “Sağlık Turizmi”, Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, Editörler: N.Hacıoğlu ve C.Avcıkurt, Nobel Yayın, Ankara,.

ONUR, İçöz, (2009), “Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Olanakları”, Journal of Yasar University, C:IV, No:14, 2009, S:13.

ÖZTAŞBAŞ, Yusuf, (2008), “ Azerbaycanın Turizm Coğrafyası” Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmalar Enistüti, Yüksek Lisans Tezi

RESULOV, Ramiz, (2011), Azerbaycan Acentelerin Faaliyetleri, Azerbaycan Turizm Bakanlığı

SEFEROV, Rehman, (2000), Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Coğrafyası Özellikleri, Kalkınma Süreci. Dokuz Eylül Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi, İzmir.

SEFEROV, Rehman, (2000), Azerbaycan Nüfusu, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmalar Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi

SEFEROV, Rehman, (2000),, Azerbaycan’ın Turizm Potansiyeli Ve Turizm Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmalar Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi

Seferov, Rehman, (2004), Azerbaycan Nüfusunun Ve Eğitiminin Yapısal Özelliklerinin Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2005), Türkiye’de Termal Turizm,

TAŞ, İlkay, (2010), “Avrupa Birliği’nde Sağlık Turizmi Kapsamında Sınır Ötesi Hasta Hareketliliği”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir,

TOKGÖZ, Erdiñç, (1981), “Sosyal Gelişmede Sağlık”, Türkiye İkinci İktisat Kongresi Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayınları, Yayın No: 1783, Ankara,.

TOROS, Özbek, (1991), Dünyada ve Türkiye’de Termal Turizmi, Anatolia Dergisi,.

TOROS, Özbek, (2009), Ve “Jeotermal Kaynakların Sağlık ve Termal Turizme Entegrasyonu”,

TOROS, Özbek, (2010), Dosya Dergisi, C:V, No:2,.

TÜRSAB Ar-Ge Departmanı, (2007), Azerbaycan Göstergeleri, 22.04.2018

ÜLKER, İsmet, (2002), “Deniz Termal Uygulamaları: Thalassoterapi” II.Turizm ŞurasıBildirileri, 1.Cilt TC.Turizm Bakanlığı, Ankara.

YALÇIN, Pınar, (2006), “Türkiye’de Sağlık Turizminde Alt Yapı Oluşturulma Gereği ve Sağlık Kurumlarına Yönelik Bir Araştırma”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

YUSUF, İsmet, (2007). Azerbaycan’da Turizmin Pazarı, Turizm Bakanlığı Materyalleri, Bakü

İnternet Kaynakları:

İNT1. <http://www.goktepe.net/> 20.08.2016

İNT2. <http://kisi.deu.edu.tr/alp.timur/> 16.03.2017

İNT3. www.asiatraveltips.com/ 25.08.2016

İNT4. <http://ethics.unwto.org/> 16.01.2017

İNT5. <http://mu haz.org/turizmin-tarihsel-gelisimi.html> 16.07.2016

İNT6. <https://health-tourism.com/medical-tourism/history/> 06.01.2017

İNT7. <http://medeniyyet.az/> 25.06.2016

İNT8. <https://www.researchgate.net/> 26.02.2017

- İNT9. <https://www.news-medical.net/health/What-is-Medical-Tourism>.
11.02.2017.
- İNT10. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/> 12 03 2011
- İNT11. <https://www.icerikfabrikasi.com/blog/icerik/spa-turizmi/2138> 12.10.2016
- İNT12 <http://www.setuhealthcare.com/wellness-center/> 05.12.2016
- İNT13. <https://www.tourmag.com.tr/spa-wellness-nedir/> 02 .01.2017.
- İNT14. <http://www.wbc.poznan.pl/> (2010)/25.09.2016
- İNT15. <http://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.forums.1201> . /02.09.2016
- İNT16.<http://www.yap.org.az/az/view/news24648/the-culture-trip-azerbaycanin-turizm-potensial-haqqinda-genish-meqale-derc-edib> 2010
- İNT17. http://www.azerbaijans.com/content_891_az.html 26.11.2016
- İNT18. http://www.azerbaijans.com/content_891_az.html08.06.2016
- İNT19. <https://lemanpirimova.wordpress.com/> 16.07.2016
- İNT20. <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/> 25.08.2016
- İNT21. https://azertag.az/store/files/Strateji_yol_xeritesi/ 22.02.2017
- İNT22. http://anl.az/el/h/hi_te.pdf 27.03.2017
- İNT23. https://azertag.az/store/files/Strateji_yol_xeritesi/ 25.04.2017
- İNT24. <http://www.baki-xeber.com/sosial/10523.html> 26 12 2016
- İNT25. <http://www.baki-xeber.com/sosial/10523.html> 01.01.2017
- İNT26. <http://modern.az/az/news/11758#gsc.tab=0> 16.11.2016
- İNT27. <https://lemanpirimova.wordpress.com/2011/02/11/respublikamizda-safari-turlarinin-t%C9%99skilind%C9%99-xususi-qorunan-t%C9%99bi%C9%99t-%C9%99razil%C9%99rinin-rolu/> 08.03.2017

İNT28. <http://medeniyyet.az/page/news/6424/Ovculuq-turizmi:-imkan-da-var-maraq-da.html> 18.04.2017

İNT29 <http://medeniyyet.az/page/news/5948/Mualice-turizmi:-saglamliq-ve-istirahet.html> 01.05.2017

İNT30. <https://azertag.az/xeber/> _06.05.2017

İNT31 . <https://sputnik.az/life/20170817/411476112/saqlamliq-turizmi-niye-inkisaf-etmir.html> 17.08.2017

İNT32. <http://www.kultura.gov.az/az/umumi-xeberler/azerbaycan-turizm-sektorunun-inkisafinda-saglamliq-mualice-turizminin-rolu-muzakire-edilib> 09.06.2017

Ekler

EK 1.

İşletme Görevlilerine Uygulanan Mulakat Soruları

1. İşletmenizin oda kapasitesi ne kadardır ? Yatak sayısı ne kadardır?
2. Hangi hizmetler verilmektedir? Ek hizmetler var mı?
3. Fiyat aralıklarınız nedir?
4. Fiyatlandırma hangi yollarla belirlenir?
5. Tedavi süresi ne kadardır?
6. Hangi aylarda doluluk oranı yüksektir?
7. Yerli ziyaretçi mi yoksa yabancı mi daha fazladır?
8. Hangi ülkelerden turistler gelmektedir?
9. En çok hangi hastalıklar tedavi olunmaktadır?
10. Daha evvel ziyaret eden turistler tekrar ziyaret ediyor mu?
11. Hizmet sunumunda başlıca sorunlar nelerdir?
12. İşletmenizde kaç personel bulunmaktadır?
13. İşletmenizde turizm bilgisi olan kaç kişi vardır?

14. Tıbbi bilgisi olan kaç çalışanınız var?
15. Hijyen ve santoryumla ilgili hangi çalışmalarını yapıyorsunuz?
16. Devlet kontrolü varmıdır?
17. Nahçıvan sağlık – tedavi merkezi’ne ulaşım hangi yolla mümkündür?
18. Nahçıvan sağlık – tedavi merkezi’nin sağlık hizmeti bedelleri yabancı turistlerin buranı tercih etmesi için uygundur mu?
19. Sağlık turizminde kullanılmaya yararlı yerler var mı? Yoksa sağlık turizminde mevcut olan tüm resurslar kullanılmaktadırmı?
20. Sağlık turizmi kapsamında hangi tur acentalarıyla anlaşmanız var?
21. Paket turlar düzenlenir mi?
22. Sağlık turizmi tanıtımını, reklamı yapıyor mu?

EK 2.

Tablo 8: Sanatoryumlar

“Darıdağ” Sanatoryumu
“Şorsu” Sanatoryumu